

Česká zemědělská univerzita v Praze

Fakulta agrobiologie, potravinových a přírodních zdrojů

Demonstrační a experimentální pracoviště

Welfare a ochrana zvířat určených k zoorehabilitacím

Bakalářská práce

Autor práce: Hana Nétková

Vedoucí práce: Ing. Ivana Gardiánová, Ph.D.

© 2014 ČZU v Praze

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci "Welfare a ochrana zvířat určených k zoorehabilitacím" jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího bakalářské práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autorka uvedené bakalářské práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 7. 4. 2014

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala paní Ing. Ivaně Gardiánové, Ph.D. za odborné vedení, obrovskou trpělivost, vždy ochotnou pomoc a podporu při zpracovávání své bakalářské práce. Také bych chtěla poděkovat rodičům, kteří mi byli vždy oporou a to nejen při zpracovávání této práce, ale i za celou dobu studia.

Welfare a ochrana zvířat určených k zoorehabilitacím

Souhrn

Práce se zabývá zvířaty využívanými pro léčebné účinky u lidí. Jsou v ní vysvětleny pojmy jako zooterapie, animoterapie, zoorehabilitace, morálka, etika, vědomí a stres. V práci je nastíněna historie zvířat využívaných v terapiích, popsány jednotlivé metody animoterapie a druhy zvířat, která se pro tuto činnost využívají. Práce je také zaměřena na welfare těchto zvířat a s tím související péči o ně. Je zde uvedeno 5 svobod, které jsou nazývány Svoboda od hladu a žízně, Svoboda od nepohodlí, Svoboda od bolesti, zranění a nemoci, Svoboda projevat přirozené chování a Svoboda od strachu a úzkosti. Dále se práce zabývá ochranou těchto zvířat z právního hlediska, která je v České republice zajištěna zákonem na ochranu zvířat proti týrání č. 246/1992 Sb. V novém občanském zákoníku České republiky zákona č. 89/2012 Sb., účinného od 1. ledna 2014, dle § 494 již zvíře není považováno za věc. Také je v práci poukázáno na nekorektní zacházení se zvířaty, jež může nastat. Z velké části jsou v ní popsány reakce zvířete na zooterapie, které mohou být projeveny kladně či naopak záporně. Reakce jsou ovládány intuicí a instinkty zvířat a závisí především na přístupu klientů, terapeutů a cvičitelů.

Klíčová slova: welfare, ochrana, etika, zvířata, zoorehabilitace, zooterapie, vliv na zvíře

Welfare and protection of animals chosen for zotherapy

Summary

This work deals with animals used for therapeutic's effects on humans. It explains concepts like zotherapy, animotherapy, morality, ethic, consciousness and stress. In this work is outlined a history of animals used in therapy, described individual methods of animotherapy and species of animals which are used for this activity. The work is focused on a welfare of these animals and a related care of them. Here are mentioned five freedoms, which are called Freedom from hunger and thirst, Freedom from discomfort, Freedom from pain, injury or disease, Freedom to express normal behaviour and Freedom from fear and distress. Furthermore, the work deals with the protection of these animals from a legal point of view, which is in the Czech Republic secured by the law No. 246/1992 Coll. In the new Czech Civil Code the law No. 89/2012 Coll. by the § 494 an animal is already not considered as a thing since 1st January 2014. In this work is also pointed to incorrect treatment with animals, which may occur. Big part of the bachelor work describes a reaction of the animal on the zotherapy, which may be positive or negative. The reactions are controlled by intuition and instincts of animals and mainly depend on an approach of clients, therapists, and trainers.

Keywords: welfare, protection, ethic, animals, zotherapy, effect on the animal

Obsah

1. Úvod.....	1
2. Cíl práce.....	2
3. Přehled literatury.....	3
3.1 Zoorehabilitace.....	3
3.1.1 Historie využívání zvířat k léčebným účelům	4
3.1.2 Metody	7
3.1.3 Druhy zvířat a jejich využití	8
3.2 Welfare a ochrana zvířat určených k zoorehabilitacím	11
3.2.1 Terminologie.....	11
3.2.1.1 Morálka.....	11
3.2.1.2 Cítění, vědomí a utrpení	12
3.2.1.3 Stres	13
3.2.2 Welfare zvířat	15
3.2.2.1 Péče o zvířata.....	17
3.2.3 Ochrana zvířat a legislativa.....	19
3.2.3.1 Zákony, vyhlášky, normy	20
3.2.3.2 Nekorektní zacházení se zvířaty	24
3.3 Vliv zoorehabilitace na zvířata	25
4. Závěr.....	32
5. Seznam literatury	33
6. Seznam použitých zkratk a symbolů	37

1. Úvod

V dávných dobách byla zvířata lovena pro obživu lidí. Později se domestikovala a chovala pro maso, mléko, kůži, vejce a na práci. V období válek byl využíván především kůň jako dopravní prostředek. V současnosti je svět rozdělen na velkochovy a malochovy. Velkochovy se zaměřují na finanční obnos a kvantitu, kdežto malochovy zase tíhnou k welfare zvířat a kvalitě produktů. S tím souvisí také skutečnost, že mnoho lidí chová zvířata jako domácí mazlíčky a své hobby. Další možnost využití zvířat je v terapii a rehabilitaci k tzv. léčebným účelům. Metody s tím související nazýváme Zooterapie a Zoorehabilitace.

Tento typ zaměření vznikl v minulosti, ale jako obor se neustále se vyvíjí. V současnosti se pracuje s velkým počtem druhů zvířat. To je také ovlivněno dostupností zvířat v určité zemi. Využívají se zvířata od hmyzu po savce.

V současné uspěchané době se člověk potřebuje odpoutat od všeho shonu, uklidnit se a relaxovat, jinými slovy zastavit čas. Proto se lidé začínají vracet k přírodě jako takové. Ať se jedná o alternativní medicínu, procházky v přírodě, pěstování domácích plodin a chování domácích zvířat, vyrábění mastí z bylinek, apod. Pouhé hlazení zvířete anebo péče o něj, člověka uvolňuje, odpoutává od myšlenek a reality, navozuje pocit klidu. To je malá část rehabilitace se zvířaty, ale za to velmi přínosná pro člověka. Avšak v zoorehabilitaci není pouze člověk ovlivňován zvířetem, ale i použití zvířat samotných má vliv na psychiku zvířete.

Jako lidé, tak i zvířata jsou živé bytosti a mají své potřeby, které se jim musí dopřát, ať už se využívají k čemukoli. Člověk je povinen postarat se o jejich welfare a zajistit zvířatům ochranu, které jsou hodny za svou práci.

2. Cíl práce

Cílem práce je zaměřit se na zvířata určená k zoorehabilitacím z hlediska jejich životní pohody a ochrany. Přiblížit, jak na ně samotná rehabilitace působí a do jaké míry je ovlivňuje, zda spíše pozitivně anebo negativně. Součástí práce je také popis typů zoorehabilitací, porovnání současné situace zoorehabilitace v České republice a popř. ve světě, z hlediska zákonné a předpisové, ale také i samotné praxe.

3. Přehled literatury

3.1 Zoorehabilitace

Pojmy zabývající se využíváním jednotlivých zvířecích druhů se velmi lehce vysvětlují, avšak přesné definice se stěží uvádějí z důvodu jejich rozdílného definování v odborných kruzích. Tato nejednota je dána odlišnými názory na tuto problematiku. Pojmy je zahrnováno využití daného zvířete při různých formách, postupech a úmyslu a také je jimi nesprávně pojmenován výraz „terapie“, kterým je již samo o sobě řečeno, že se jedná o využití daného zvířete pro AAT (terapie za pomoci zvířat), ale používá se i pro AAA (aktivity za pomoci zvířat), AAE (vzdělávání za pomoci zvířat), AACR (krizová intervence za pomoci zvířat) a jiné (Velemínský, 2007).

V metodě využití zvířete jako léčebného prostředku pro člověka není obsažen v českém jazyce speciální název. V anglosaské literatuře je pojednáváno o „lčení prostřednictvím domácích miláčků“ nebo také lčení domácími miláčky. Pod označením „miláček“ se mohou ukrývat domestikovaná zvířata jako pes a kočka, ale i ryba, hmyz, drobný hlodavec, myš, pták, žába, plaz a také velká zvířata jako kůň nebo i slon, záleží na regionálních zvyklostech (Nerandžič, 2006).

Babiaková a Venglářová (2006) popisují animoterapii jako terapii, s jejíž pomocí a částečně i jejím prostřednictvím je využíváno jakýchkoliv druhů zvířat a zároveň uvádějí, že tento pojem je i možné zaměnit s pojmem zooterapie. Naopak podle Velemínského (2007) je pojem zooterapie chápán jako pozitivní až léčebné působení zvířete na člověka. Ať už se jedná o zlepšení paměti, motoriky, komunikačních dovedností nebo redukci stresu, pokaždé je zvíře ve funkci prostředníka, tzv. koterapeuta.

Pojem rehabilitace je z širšího hlediska popisovaný jako resocializační proces, jehož cílem je navrácení jakýmkoliv způsobem postiženého člověka do optimálního stavu – do aktivního života (Dylevský, 2009). Avšak Hollý a Hornáček (2005) popisují pojem rehabilitace jako proces prvotně umožňující obnovení ztracené funkce, snížení škod způsobených chorobou nebo vyrovnání se postižené osoby s vlastním handicapem.

Např. u koní je hiporehabilitace pak brána z širšího hlediska oproti užšímu a konkrétněji zaměřenému pojmu hipoterapie (Hollý a Hornáček, 2005), tudíž lze i podobně odlišit pojem zoorehabilitace od pojmu zooterapie.

V současnosti už je na zvířata nahlíženo v úplně jiném světle, které dalece přesahuje jejich využití pro pouhou obživu lidí. Vazba člověka a zvířete může být tvořena různými způsoby zahrnující domácí mazlíčky, ale i zvířata využívaná pro terapie (Jackson, 2012).

Zvířecí terapie je považovaná za rozmanitou oblast zahrnující mnoho druhů zvířat a vyškolených odborníků z různých oborů souvisejících se zdravím. Zooterapie může být použita ve všech typech prostředí, od nemocnice a pečovatelský dům, na školách, ve vězeních až po rezidenční léčebná zařízení. Vše, co musí terapeutičtí pracovníci pro výkon této služby splňovat, je láska a starost o zvířata a lidi, zvědavá mysl a touha pomáhat lidem, kteří mohou být zmateni, v depresi nebo v bolesti. Někdy se pro tyto lidi může zvíře ukázat jako ten nejlepší lék (Frydenborg, 2006).

Pes, kočka, kuň, ptáci a “mini“ zvířata (pozn.: v anglickém jazyce známé jako “toy animals“) jsou nejčastěji používány při terapiích. Podle zvolené konkrétní metodiky se využívá jak krátkodobého kontaktu se zvířaty, tak i toho dlouhodobého. Terapii lze využívat při léčbě psychiatrických pacientů s depresí, schizofrenií, fobií a problémy s různou závislostí. Osamělost se snáze vydrží ve společnosti zvířat. Léčebné efekty se zvířaty jsou aplikovány na léčení kardiovaskulárních chorob, demence, Alzheimerovy choroby, dětské mozkové obrny, revmatoidní artritidy, AIDS a dalších nemocí. Výzkumem se ukázalo mnohem rychlejší snižování projevů řady nemocí, když jsou zvířata zapojována do léčebného procesu (Dimitrijević, 2009).

Každá terapie je zahajována animoterapeutickým úvodem, při kterém je klient obeznámen s bezpečnostními předpisy ve stájích, se základní etologií zvířete, pečováním o něj a tak podobně. Pokud je klient nezletilý, tyto pravidla jsou určena rodičům dítěte. Dávají se samozřejmě také pokyny asistentům (Velemínský, 2007).

3.1.1 Historie využívání zvířat k léčebným účelům

Není známa přesná doba, kdy byla zvířata poprvé použita pro léčebné účely, k léčení lidských chorob (Frydenborg, 2006). Kořeny asistované terapie pomocí zvířat (AAT) sahají až do 18. století, kdy bylo Tukem, jedním z původců moderní psychiatrie, zavedeno využití AAT v práci s pacienty (Zamir, 2006). Už v minulosti byla lidmi uplatňována léčivá síla kontaktu se zvířaty – zooterapie v mnoha zemích. V dějinách zaznamenané je terapeutické nasazování zvířat v řadě léčebných ústavů (Velemínský, 2007). Od 8. do 9. století byla v Belgii (Gheel) realizována doplňková terapie zdravotně postižených lidí (Galajdová, 1999; Frydenborg, 2006; Velemínský 2007). Domácí a hospodářská zvířata hrála v tomto programu ústřední roli (Frydenborg, 2006). První konkrétní zprávy o asistované

terapii pomocí zvířat pocházely z Retreat York, která byla založena v Anglii v roce 1792 (Frydenborg, 2006). Tento ústav sloužil pro duševně nemocné lidi (Galajdová, 1999; Frydenborg, 2006; Velemínský 2007). Byl založen na myšlence, že zvířata by měla posílit "lidskost" a působit proti špatným emocím (Frydenborg, 2006). Pacienti byli vedeni k zodpovědnosti staráním se o zvířata, především králíky a drůbež, která na nich byla závislá (Galajdová, 1999; Frydenborg, 2006; Velemínský 2007).

V 19. století se v německém Bethelu vytvořilo středisko pro epileptiky, v němž bylo od začátku využíváno léčivé moci psů, koček, ovcí a koz, později i ptáků a koní. V současnosti je toto centrum zmodernizované a rozšířené, a využíváno pro lidi s nejrůznějším postižením (Galajdová, 1999; Frydenborg, 2006; Velemínský 2007). Podle dochovaných záznamů se první terapie pomocí zvířat uskutečnila v nemocnicích v USA v roce 1919 (Galajdová, 1999; Velemínský, 2007). Po 1. světové válce se v Německu začali cvičit psi pro vojáky, kteří ve válce ztratili zrak. Ve Francii a jiných evropských zemích byli psi zapojováni při rehabilitaci osob zraněných ve válce (Galajdová, 1999). Od roku 1942 byli v New Yorku využíváni psi pro rehabilitaci ve válce zraněných letců (Galajdová, 1999; Nerandžič, 2006; Velemínský, 2007). USA se poté stala vedoucí autoritou ve výzkumu i praktickém používání terapie pomocí zvířat (Galajdová, 1999). Bylo zjištěno, že zvířaty jsou lidem poskytovány zdravotní výhody, jež jiné formy lékařské péče nemůžou nahradit (Frydenborg, 2006). V 60. letech 20. století bylo realizováno další zlepšení v oblasti terapeutických programů se zvířaty pro zdravotně handicapované (Galajdová, 1999). V Norsku vzniklo v roce 1966 rehabilitační středisko pro zdravotně postižené – Beitostolen, kde se do léčebného systému zapojili také psi a koně (Galajdová, 1999; Velemínský, 2007).

V 70. letech 20. století bylo poprvé popsáno využití psa v dětské psychoterapii americkým psychologem Borisem M. Levinsonem, kterým byla také požadovaná odborná studie pro tuto oblast, aby se mohly vytyčit přesné meze a zásady terapie a bylo jím doporučeno, podle jakých měřítek se mají vybírat a cvičit zvířata vyhovující pro tuto činnost (Galajdová, 1999). B. M. Levinsonem byly roku 1982 určeny metodologické zásady nového vědního oboru, kterým je zvířaty podporovaná terapie, spíše její dominující disciplíny – vztah člověka a zvířete (Nerandžič, 2006; Velemínský, 2007). V současnosti je v USA realizována canisterapie v domovech pro seniory, v dětských domovech, věznicích a ve školách (Nerandžič, 2006). V 80. letech minulého století se rozlišily pojmy AAA, který znamená činnost za účasti zvířat a AAT neboli terapie pomocí zvířat. Termíny, jako terapie domácími zvířaty a (psycho)terapie usnadněná domácími zvířaty, byly zrušeny z důvodu pocitu, že k terapii může být uplatněno každé zvíře. Výběr zvířat určených k terapiím se zpřísnil

a byly vypracovány postupy jejich výchovy a výcviku. Zavedlo se školení terapeutů, testování jejich vědomostí a zkoušky charakteru a dovedností zvířat (Galajdová, 1999).

Počátky a rozvoj canisterapie v České republice jsou řazeny na začátek 90. let 20. století. Prvními zařízeními, kde se canisterapie začala využívat, byli například Ústav sociální péče Kociánka v Brně a Psychiatrická léčebna v Bohnicích v Praze. V roce 2003 byla založena zastřešující Česká asociace, jejíž předsedkyní je v současnosti PhDr. Jiřina Lacinová. V roce 1997 byl uskutečněn první pokus o vytvoření celostátní organizace Canisterapeutické společnosti, která v současnosti už neexistuje. První záznamy o léčebném využití koček jsou zařazeny od poloviny 90. let 20. století (Nerandžič, 2006).

Asi nejranější využití zvířat, a to koní, bylo zaznamenáno ve filozofických úvahách Marka Aurelia, kde jsou zaregistrovány první nepřímé popisky o cíleném léčebném využití koně z období 171 – 179 n. l. (Velemínský, 2007). Další zmínky o léčebném využití koní jsou zaznamenány jihoamerickými indiány (Nerandžič, 2006). V roce 1700 byli koně využíváni k léčbě různých onemocnění, však podrobné záznamy počátku "hipoterapie" nejsou dostatečné. Již tehdy však lidmi s neurologickými poruchami bylo dosahováno lepší rovnováhy a zvýšených motorických schopností díky jízdě na koni (Frydenborg, 2006). V novověku byl zaznamenán první cílený popis léčebného využití koně, kdy byla němcem Thomasem Sydehmanem ordinována jízda na koni z léčivých důvodů. Friedrichem Hoffmanem bylo na počátku 18. století uvedeno, že jízda na koni má lepší účinek než léky. Také byl první, kým bylo nalezeno spojení mezi krokem koně a přenosem pohybujícího se koňského hřbetu na člověka s léčivým účinkem (Nerandžič, 2006). Němcem prof. Samuelem Theodorem Quellmalzem byl v 1. polovině 18. století důkladně popsán pohyb jezdce, který označil jako trojrozměrný (Nerandžič, 2006; Velemínský 2007). Tento údaj je uznáván i v současnosti (Velemínský, 2007). Kniha, s názvem Léčebná a chirurgická gymnastika, neboli výzkum o užitku pohybu, která byla napsána J. C. Tissotem, byla publikována v roce 1782. V této knize je záznam, který je dosud stále platný, a to že nejdůležitějším chodem koně pro terapii je krok (Velemínský, 2007). Podle Vyhnálka (n.d.) je vznik hipoterapie v České republice datován kolem roku 1880 (Velemínský, 2007). První terapeutické ježdění bylo v Čechách uskutečněno na Zmrzlíku u Prahy RNDr. Otakarem Leiským, kterým byl k tomuto účelu vybrán kuň huculský (Nerandžič, 2006). Zájem zdravotníků o léčebnou jízdu na koni se objevil počátkem 20. století. Možnost léčebného využití koní byla umožněna po první světové válce příchodem válečných invalidů. V 60. letech minulého století byly organizace, věnující se léčebnému využití koní, rozšířené prakticky v celé Evropě i USA. V současnosti je garantem

hiporehabilitace u nás Česká hiporehabilitační společnost (ČHS), která vznikla roku 1991 (Nerandžič, 2006; Velemínský, 2007). Touto společností jsou sdružováni lékaři, fyzioterapeuti, cvičitelé jezdeckví, parasportovci, pacienti i rodiče dětí s handicapem a také je jí poskytováno vzdělání odborníkům pracujícím v hiporehabilitaci (Velemínský, 2007). Od roku 1986 je provozována hipoterapie v Rehabilitačním ústavu Hamzovy léčebny v Luži Košumberk (Nerandžič, 2006).

Pokud jde např. o poměrně netradiční a málo využívané druhy, lze pro příklad uvést fretky, jejichž léčebného působení se dosud využívá pouze v USA. Terapie pomocí fretek byla započnuta Rebeccou Stoutovou, matkou autisty, kterou byly úspěchy této spolupráce publikovány v odborném časopise (Nerandžič, 2006). V současné době jsou do AAT řazeny psi, kočky, hlodavci, ptáci, plazy, koně, opice, a dokonce i delfini. Cíle takové léčby, jsou velmi rozmanité včetně psychologických a terapeutických snah, jsou stejně tak dobré jako jiné formy asistence (Zamir, 2006).

Mezinárodní asociací IAHAIO (International Association of Human – Animal Interaction Organizations) jsou spojovány jednotlivé národní organizace, které se zabývají výzkumem i praktickou aplikací terapeutických programů se zvířaty a také koordinací jejich činnosti. Dále je touto asociací značně ulehčována výměna nejnovějších znalostí a zkušeností mezi danými organizacemi, vypracovány mezinárodní standardy, zlepšována informovanost laické i odborné veřejnosti o dané problematice a udělovány odměny lidem a organizacím za mimořádný přínos oboru (Galajdová, 1999). Také je její zásluhou konána každé tři roky celosvětová schůze. Díky národní Asociaci zastánců odpovědného vztahu k malým zvířatům (AOVZ) se Česká republika v roce 1995 stala jejím členem (Velemínský, 2007). Galajdová (1999) uvádí, že mezinárodní asociace IAHAIO vznikla v roce 1990, zatímco Velemínský (2007) sděluje, že tato organizace vznikla v roce 1992.

3.1.2 Metody

V animoterapii jsou používány termíny, které se od sebe velmi liší, a přesto jsou v literatuře i na internetových stránkách mezi sebou často zaměňovány (Cole, 2009).

Metody animoterapie jsou děleny na aktivity za pomoci zvířat (AAA), terapie za pomoci zvířat (AAT), vzdělávání za pomoci zvířat (AAE), krizová intervence za pomoci zvířat (AACR), eventuálně jejich kombinace (Velemínský, 2007).

AAA neboli aktivity za pomoci zvířat je metoda, jejímž prostřednictvím vzniká příležitost pro motivační, výchovný, rekreační anebo terapeutický užitek zaměřený na zvýšení kvality života klienta (Galajdová a Galajdová, 2011). AAA jsou poskytovány v různých

terapeutických zařízeních a řízeny odborně vyškoleným profesionálním specialistou nebo dobrovolníkem za účasti speciálně vybraných zvířat (Galajdová, 1999).

Terapie pomocí zvířat (AAT) je známá léčebná metoda při rehabilitaci mnoha chorob a nežádoucích stavů, ale stále ještě není v našem prostředí natolik využívána (Dimitrijević, 2009). Při AAT je zvíře nepostradatelným článkem terapeutického procesu (Galajdová, 1999). Pomocí terapie je využíváno takového kontaktu člověka a zvířete, jehož cílem je zlepšení psychického nebo fyzického stavu klienta (Velemínský, 2007). AAT je řízena anebo praktikována odborníkem zdravotnického či sociálního zaměření s příslušným speciálním vyškolením a v rámci výkonu jeho profese (Galajdová a Galajdová, 2011). Je také považovaná za nejlepší nástroj terapeuta, kterým může být navržen efektivní léčebný plán pro své klienty. Vše je kladeno na pouhou fantazii terapeuta a psa a schopnosti psůvoda. Každý pes není vhodný pro jakýkoliv léčebný plán anebo různou situaci, která může nastat. Terapeut musí být pozorný a respektovat určité pohodlí psa. Také by měla být terapeutem zajištěna bezpečnost každého, kdo se léčebného plánu zúčastňuje (Pichot, 2013). Výsledky AAA jsou vystihovány v pojmech radosti, spokojenosti a štěstí. Výsledky AAT jsou objektivně pozorovatelné a měřitelné. Záměrem AAT může být podpoření žádoucího chování či potlačení nežádoucího chování. Příkladem může být léčení fobií nebo učení se novým dovednostem, jako řeč a krok (Galajdová, 1999).

AAE, vzdělávání za pomoci zvířat, je forma využívající přirozeného nebo cíleného kontaktu člověka a zvířete, která má rozšířit nebo zlepšit výchovu, vzdělání nebo sociální dovednosti klienta (Velemínský, 2007).

AACR neboli krizová intervence za pomoci zvířat, je metodou, v níž je využíváno přirozeného kontaktu zvířete a člověka, který se ocitl v krizové situaci. Orientuje se na odbourávání stresu a celkové zlepšení psychického nebo i fyzického stavu klienta (Velemínský, 2007).

AAA, AAT a AAE se člení na Návštěvní program, Jednorázové aktivity, Pobytový program, Rezidentní program a další specifické formy, kterými jsou Ambulantní program, Program péče o zvíře a Zooterapie s asistenčním zvířetem (Velemínský, 2007).

3.1.3 Druhy zvířat a jejich využití

V současnosti je zvířat využíváno k asistenčním účelům různým způsobem (Odendaal, 2007). Murray (2009) uvádí, že zvířata jako králíci, psi a koně jsou běžně používána v animoterapii, ale mohou být využity všechny druhy zvířat. Při výběru zvířat pro terapie je důležité dbát na jejich individuální vlastnosti a schopnosti (Velemínský, 2007).

U domácích zvířat se vyazuje vyšší míra tolerance k stresovým situacím a podnětům ve srovnání s nedomestikovanými druhy, i kdyby byly uchováány v zajetí. Nedomestikovaný druh je obtížnější trénovat a musí být po něm vyžadované neustálé zpevňující podněty, proto jsou považováni za méně vhodné kandidáty pro AAA či AAT (Fejsáková et al., 2009).

Zooterapie může být dělena podle zvířecího druhu. Pro podpůrné, rehabilitační a koterapeutické aktivity je využíváno mnoho různých druhů živočichů. Účelem zvířat, jako jsou kočky, králíci a psi, je možnost hlazení a vytváření láskyplných vztahů. Naopak hadi a pavouci už tak oblíbení nejsou, ale jsou používáni ke zvládnání léčby fóbií ke zvířatům a onemocnění ze strachu k nim. Mezi tyto krajní příklady se dále zařazuje mnoho dalších druhů a také skupina tzv. hospodářských zvířat. V hiporehabilitaci jsou využíváni koně, v canisterapii psi, ve felinoterapii kočky, v delfinoterapii delfini, lamaterapii lamy, farmingterapii hospodářská zvířata, insektoterapii hmyz a ornitoterapii ptactvo. Další druhy zvířat využívající se pro zooterapii nemají přesné označení. Často jsou řazena mezi "jiné druhy zooterapie" nebo jsou nazývána opisem jako například "terapie akvarijními rybičkami". K takovým druhům se přiřazují malá domácí zvířata jako drobní savci, akvarijní rybičky, obojživelníci a podobně, ale i hospodářská zvířata jako hlavně kozy, ovce, prasata a jiné, volně žijící zvířata, exotická zvířata a další, případně jejich kombinace (Velemínský, 2007).

Koně - hiporehabilitací je označován souhrnný pojem pro formy ježdění na koni jako součásti ucelené rehabilitace. Hipoterapie se využívá hlavně jako fyzioterapeutické metody. Léčebně pedagogicko – psychologické ježdění je soustředěno na léčení v psychosociální sféře. Parajezdectví je zaměřeno na sportovní ježdění handicapovaných osob (Velemínský, 2007). Mezinárodní terminologií jsou označovány oblasti hipoterapie jako EAT, EEL, EAP, EFP a Hippotherapy – Physical Therapy Through the Movement of the Horse. Pojmem EAT je nazýváno léčení prostřednictvím koní (Nerandžič, 2006). Kromě hipoterapie sem může spadat jakákoli terapie, která se provádí uznávaným léčebným zařízením. Pod tuto terapii jsou začleňovány všechny aktivity z oblasti "horsemanship" neboli přirozeného partnerství člověka a koně a jsou uskutečňovány na koni nebo ze země. Příkladem se může stát hřebelcování koně za účelem dosažení zlepšení rozsahu pohybu, stability atd. (Velemínský, 2007). Pojmem EEL se značí zážitkový výcvik s pomocí koně (Nerandžič, 2006). Tato terapie je praktikována prostřednictvím výukových plánů přizpůsobených osobám se speciálními potřebami a problémy a je zaměřena k jejich seznámení s výukovou látkou (Velemínský, 2007). Psychoterapie prostřednictvím koní

je značena zkratkou EAP (Nerandžič, 2006). Záslouhou této terapie, psychiatrů a psychoterapeutů se léčí řada psychických poruch a onemocnění (Velemínský, 2007). Pojmem EFP je nazývána podpůrná terapie s koňmi (Nerandžič, 2006). Je zaměřena na léčení emocionálních poruch a poruch chování a zprostředkovaná odborníky s licenci ze sféry psychologie nebo psychiatrie. Kůň je zde využíván jako prostředník mezi odborníkem a klientem (Velemínský, 2007). Pod názvem Hippotherapy – Physical Therapy Through The Movement of the Horse se ukrývá léčebný tělocvik prostřednictvím pohybu koní (Nerandžič, 2006).

Psi - v canisterapii je využíváno pozitivního působení psa na zdraví člověka (Galajdová, 1999).

Kočky - v oblasti felinoterapie je nejvíce používáno koček domácích, také koček plemene ragdoll a sibiřských koček, ale nelze úplně vyloučit ani hlučné kočky siamské. Kočky jsou využívány zejména v oblasti pomocných aktivit v každodenním běžném životě nebo při léčebném procesu (Nerandžič, 2006).

Delfini - další ze zvířecích druhů, kterého je využíváno již několik desetiletí v zooterapii, je delfín. Tato terapie se nazývá delfinoterapie. Aplikuje se blokově nejčastěji po dobu 7 – 10 dní a je provázena celou rodinou klienta (Velemínský, 2007).

Mezi další druhy patří např. činčila vlnatá, králíci a řada druhů hlodavců a jiných kožešinových zvířat jako např. morče, myš laboratorní, z pravých křečků na křečka zlatého, křečíka džungarského a Roborovského, a výjimečně na potkana laboratorního (Velemínský, 2007).

Lze sem také zařadit všechny druhy hospodářských zvířat – jako jsou ovce a kozy, skot, prasata, drůbež, např. také lamy. Na mezinárodním semináři o animoterapii konaném v roce 2004 v Brně byly prezentovány odborníky zkušenosti s lamami. Lamy jsou používány k léčebným účelům už mnoho let některými ústavami sociální péče v Německu. Těmito specialisty bylo uváděno, že vzájemné působení mezi lamou a člověkem je pro oba druhy pokaždé kladné (Nerandžič, 2006).

Ptáci - ornitoterapie se zabývá pozitivním působením ptačího druhu na lidskou psychiku. Toto kladné působení může být uskutečněno buď přímým chovem papouška v domácím prostředí, anebo formou ambulantní návštěvy v různých léčebných zařízeních nebo domovech důchodců, která jsou praktikována majitelem s dobře vychovaným papouškem. V ornitoterapii jsou nejčastěji využíváni amazoňané modročelí, amazoňané venezuelští, žakové, papoušci senegalští, arové malí, ale také korely chocholaté nebo andulky vlnkované. Terapií samotnou se nemusí stát krotký papoušek, pokud je terapie realizována

za přítomnosti klece či voliéry. V tomto odvětví mohou být uplatněni také holubi (Velemínský, 2007).

3.2 Welfare a ochrana zvířat určených k zoorehabilitacím

Každý živočišný druh se liší svými sociálními a behaviorálními potřebami. U frustrovaného nebo deprimovaného jedince může snáze dojít k různým typům selhání, jako je například stereotypní chování, sebepoškozování apod. Aby se neohrozily dobré životní podmínky zvířat, je velmi důležité mít dostatečnou znalost fyziologických forem chování zvířat, umět porozumět jejich řeči a rozpoznat příznaky stresu, nepohodlí, strachu a únavy. Mnoho studií věnovalo pozornost hlavně tomu, jaká zvířata jsou vhodná k lidem a jaký prospěch z nich lidé mohou mít, ale už se tolik studií nezabývá, jaké účinky má terapie na samotná zvířata a tyto znalosti jsou velmi omezené. Náladovost a stres pacienta, kterým se zvířata vystavují, mohou ovlivnit jejich fyzické a psychické zdraví (Fejsáková et al., 2009).

3.2.1 Terminologie

3.2.1.1 Morálka

Pojmem „morálka“, který je odvozen z latinského „mós“, se značí zvyk, obyčej a mrav, ale také osobní způsob života, smýšlení a charakter osobnosti (Putnová a Seknička, 2007). Morálkou je z filozofického hlediska myšlena sféra chování a jednání lidí, posuzovaná a hodnocená z hlediska etických hodnot. Pojem „morálka“ je často zaměňován s pojmem „etika“, což je však třeba odlišovat. Morálkou jsou stanovena pravidla lidského chování a jednání a je rovna pravidlům a hodnotám, k nimž je jedinec vázán osobně, naopak etika je zaměřena na obecně, veřejně uznávaná pravidla a hodnoty. Etikou je také zkoumáno a zdůvodňováno, proč jsou určitá jednání považovaná za správná a proč je společnost oprávněna takové jednání od všech jedinců vyžadovat. Morálkou se chápe proměnlivý, historicky podmíněný souhrn hodnotících soudů, pravidel, názorů, ideálů, norem a institutů, kterými se lidé ve svém praktickém jednání řídí. Víra v závaznost mravních norem, platných v dané době pro jedince, skupinu a společnost je základem morálky (Cichá a kol., 2011). Přirozený mravní zákon se váže z velké části na lidské pudy a sklony, například zachování sebe sama, zachování rodu, život ve společenství, sklon k dobru apod. Od člověka, jakož bytosti, která si sama stanovuje cíle své činnosti, je očekáváno, že bude jednat cílevědomě, v těsné návaznosti na přirozenost člověka. Důležitým aspektem v tomto procesu je rozum. Za dobrého člověka je považována taková bytost, která je nejen schopná

konat dobré skutky a jednat přirozeně, tedy v souladu s pudy a sklony, ale také rozumně. Prostřednictvím rozumu je lidská bytost schopná poznat dobro, ale také zlo. Přirozený mravní zákon je pevně ukotvený v hloubi každého člověka a je jím tvořen základ humanity člověka. Základní pravidla tohoto zákona jsou nedostatečná a musí být doplněna výchovou, vzděláváním a životními zkušenostmi. Nesmí být opomenuty ani mravní city, především náklonnost a sympatie, které jsou člověkem potřebovány. Lidská důstojnost a pokora člověka jsou faktory, kterými je značně ovlivněno utváření morálky (Putnová a Seknička, 2007).

Použití zvířat pro léčebné účely je dobré pro člověka, ale je dobré i pro používané zvíře? Z pohledu některých lidí např. Zamir (2006) má člověk podporující terapii za pomoci zvířat povinnost zajistit zvířatům určitou morální podporu neboli zabránit jejich týrání. Tímto stupněm podpory má být zabráněno zneužívání, avšak ne využívání zvířat. Např. hipoterapie, oproti dostihu, drezuře a parkuru, při kterých může hrozit poranění a být způsobena bolest zvířete, není považována za škodlivou v interakci člověka a koně. Z tohoto příkladu může být poskytnuto široké morální ospravedlnění pro formy AAT, kterými jsou zvířata využívána. Avšak zvířata jako hlodavci, ptáci, plazy, opice a delfini musí být do AAT relativně nucena. Tyto postupy jsou hodnoceny spíše jako vykořisťovatelské, jelikož lze lidské zájmy snadno splnit bez využití těchto zvířat a proto by z morálního hlediska měly být formy AAT pro výše uvedené druhy zrušeny.

3.2.1.2 Cítění, vědomí a utrpení

Vztah lidí ke zvířatům je veden především vlastním zájmem o sebe sama. Je-li na tento vztah pohlíženo z pohledu zvířat, jeví se jako hrubě nespravedlivý. Chování lidí ke zvířatům je utvářeno podle míry užitečnosti nebo naopak škodlivosti pro ně a ne podle toho, nakolik jsou zvířata nadaná vědomím. Mít úctu ke všem živým tvorům nadaným vědomím, nejen k těm, které jsou lidmi považovány za správné, je lidská povinnost. Mentální stav vědomím nadaného zvířete je vyjádřen slovy jako spokojenost, dobrý pocit či naopak strádání. Vědomím nadané zvíře je považováno za zvíře cítící, kdy je výrazem cítící myšleno víc než prostá odezva na vjem. Takové zvíře je schopno projevovat jak fyzický reflex na impuls, tak i emocionální reakci neboli úzkost, zásluhou níž se příště může zvíře nepříjemným pocitům vyvarovat. Reakce zvířat nadaných vědomím je určována kladnými a zápornými pocity. Jejich rozhodování není vztahováno na pozitivní nebo negativní zprávu a projevováno jednoduchým rozhodnutím “ano“ nebo “ne“. Intenzita pocitů zvířete se liší podle dané potřeby. Kladné nebo záporné jednání zvířete je ovlivňováno například větším

nebo menším hladem a strachem. Síla motivace zvířete pro vyhledávání nebo vyvarování se pocitům zafixovaným s určitými prožitky je dána důležitostí těchto pocitů pro konkrétní zvíře. Každý majitel zvířete se mu musí snažit zabezpečit kvalitní život a poklidnou smrt. Avšak stres se v životě zvířat může v normální míře objevit, protože jsou zvířata vybavena k následnému reagování a vyrovnání se s problémem. V zákonech a předpisech je stanoveno, aby lidé předcházeli zbytečnému utrpení zvířete. To může nastat, pokud je zvíře neschopno vyrovnat se stresovými podmínkami anebo je mu odepřeno vykonat takovou činnost, která by stres odstranila. Příčina stresu může být způsobena hladem, žízní, horkem, chladem, bolestí, strachem a vyčerpáním. Tyto stresové situace jsou do určité míry objevovány u všech zvířat nadaných vědomím (Webster, 2009).

3.2.1.3 Stres

Pojem „stres“, který pochází z latinského výrazu „strictus“, je přeložen jako „přitažený“, „napjatý“ či „napnutý“ a je přejat z anglického jazyka (Bankhofer et al., 2009). Je to stav napětí, kterým je vyvolávaná reakce organismu na podněty neboli stresory (Plamínek, 2013). Je členěn na pozitivní stres neboli „eustres“ a negativní stres, zvaný jako „distres“ (Bankhofer et al., 2009). Eustres je považován za vlnnou formu stresu. Distres je stav, kterým je upozorňován organismus na existující nebezpečí. Stres je považován za přirozenou součást života, kterou je organismus přiměn k aktivitě a chráněn před nebezpečím (Plamínek, 2013). Reakce na stres je u všech obratlovců prožívána fyziologicky stejně. U všech skupin jsou také zodpovědné za sociální chování stejná mozková centra, která se mnohá z nich diferencovala a rozvíjela během milionů let, ale nebyla změněna (Bankhofer et al., 2009). Stresová odpověď je u zvířat projevovaná převážně v situacích, kdy se jedná o život (Prašková, 2007). U zvířat je stresem zapříčiněné vyvolání specifické tělesné reakce, zvýšení krevního tlaku a vyplavování katecholaminů (stresových hormonů), přičemž zde se může stát spouštěčem radost a sexuální vzrušení stejně jako hněv a boj (Bankhofer et al., 2009). Specifická míra stresu je potřebná (Prašková, 2007), avšak jeho působením je oslabován imunitní systém. Stresovými hormony, kam je řazen kortizol a adrenalin, je zřetelně redukována aktivita buněk imunitního systému. Stresem jsou způsobovány fyziologické pochody jako stárnutí organismu a vznik nemoci (Bankhofer et al., 2009). Navíc tam, kde je projevován častý nekontrolovatelný a stále se opakující distres, se nachází organismus s více podlomenou odolností a distres je tak

schopen jej účinně ničit. Pokud není učiněna změna, může nastat zhroucení organismu (Plamínek, 2013).

Jelikož má každá živá bytost ke stresu pouze určitou toleranci, vždy je proto lepší a úspěšnější předcházení stresu než náprava vzniklých škod. Vlastní neznalostí a nedbalostí se může snadno znechutit a ztratit nadějný nebo dokonce už zkušený a úspěšný terapeut. To je neodpustitelný prohřešek, který zraňuje zvíře, ale i jeho pacienty, kteří si na něj navykli, těšili se na něj a vytvořili si k němu citovou vazbu. Zvíře, které se vyhýbá kontaktu s člověkem, je nemocné nebo stresované, se nesmí k terapii nutit. Nucení zvířete do terapie je naprosto nezodpovědné a při jeho nevhodné reakci může zbytečně dojít k emocionálnímu poškození nebo i k přímému fyzickému poranění klienta a ztrátě veškerých dosud zvládnutých terapeutických výsledků (Galajdová, 1999).

Příkladem poměrně výrazného stresu a ztráty zvířete může být prostředí. Konkrétně u psa, který je v 1 až v 1,5 roce věku odveden z opatrovnické rodiny a vrácen zpátky do střediska, může být tato reakce způsobena odloučením od útulného domácího prostředí bohatého na podněty a nahrazením ho snadno udržovatelným a dezinfikovatelným výcvikovým kotcem. Tímto kotcem psovi nejsou poskytovány podmínky pro další rozvoj a navíc jsou vyvolávány nežádoucí změny chování, jakými může být například vytrvalý štěkot, který je v této situaci projevem stresu a frustrace psa (Galajdová, 1999). V uzavřené místnosti vede často takový štěkot k poškození sluchu a oslabení nervové soustavy (Galajdová a Galajdová, 2011). Pokusy zkušených etologů na chování zvířat bylo prokázáno, že se štěkání a další projevy stresu u psů v 15 – 20 členných skupinách hodně zmírní. Jedním z důvodů, proč psi „odpadnou“ z výcviku, je ten, že nejsou schopni zvládnout podmínky a neustálý stres ve výcvikovém středisku. Pokud je chování psa v útulku nastalo poškozeno po 14 dnech, je otázkou, jaké jsou následky půlročního pobytu v kotci. Největším problémem pobytu v kotci je sociální deprivace neboli nedostatek podnětů, s kterou se zvyšuje stres zvířete a následně je vystupňován v obranou reakci - chování, které stres zmírňuje jako štěkání, značkování močí, okusování mříží apod. Tímto chováním se pes na sebe snaží upoutat jakoukoli pozornost, i negativní. I když se nakonec dokáže štěkání omezit, neomezí se příčina, kterou stres následně vzroste, ale pouze jeho projev. Pro psa navyklého na domácí prostředí s kobercí, mnoha hračkami je šok náhle ulehat na sterilizovanou podlahu, bez hraček a dostávat jídlo od jiných osob, než se kterými si vytvořil vazbu. Sice psovi od tohoto okamžiku začíná opravdový trénink, ale ten mu je schopen zaplnit jen malou část dne, tu větší část dne stráví sám a bez podnětů. Pes je od přírody společenský tvor

a tuto potřebu mu nikdy nedokáže vynahradit jakákoli velikost kotce, teplota prostředí nebo typ osvětlení. Pes není zvířetem patřícím do kotce (Galajdová, 1999).

3.2.2 Welfare zvířat

Definice dobrých životních podmínek zvířat je potřebná pro vědecké studie, legislativu a praktické využití (Broom and Johnson, 1993). Slovníky definují pojmy "welfare" a "životní pohoda" jako "stav bytí" nebo "klidné jednání" a "dobrý" nebo "uspokojivý stav vlastní existence". Těmito frázemi je vysvětleno, že "welfare" nebo "životní pohoda" souvisí s kvalitou daného života (Bekoff and Meaney, 2013). Avšak Spedding (2000) uvádí, že pojem welfare je obvykle definovaný jako stav pohody, ve kterém jsou splněny alespoň základní potřeby a utrpení je minimální. Podle Webstera (2009) je životní pohoda zvířat zaměřena na souhrn zkušeností určující stav těla a mysli vědomím nadaného zvířete.

Význam slova welfare je možné přiblížit ke slovu „deštník“, které je každému člověku známé, ale detailně je každým jedincem vybavováno jinak. I slova jako krása, pravda a svoboda jsou lidmi používána neustále, ale jen málokterými z nich jsou chápána stejným způsobem. Je zřejmé, že co je krásné pro jednoho, nemusí znamenat totéž pro druhého a ve skutečnosti se jedná o subjektivní názor. Podobně je tomu tak i u pojmu welfare. Například některými lidmi jsou používány určité věci, které jsou pro ně nezbytné k zajištění jejich dobrých životních podmínek, a často je tato jejich potřeba založená na zvyku, naopak u jiných lidí tyto konkrétní věci vyžadovány nejsou. Avšak v některých případech tato potřeba nemůže být vyhovující. Tedy u některých lidí, jejichž chování je ovlivněno požitím alkoholu nebo drog, může být navozen pocit pohody, zatímco u jiných jsou vyvolány depresivní stavy, násilí k ostatním, popřípadě k sobě samým nebo mají tendenci se přejídat či naopak hladovět. Mohou být jimi ještě vyvolány fyzické, psychické, psychologické stavy nebo stavy duševní pohody, avšak současně všeho být dosaženo nelze. To je jeden z důvodů, proč je snazší hovořit o uspokojování základních potřeb, protože nejsou tak zaujaté na osobních preferencích, zvycích nebo ambicích. Podobné úvahy jsou vztahovány také na zvířata. Je snad považováno za lepší welfare krmit karamellem velmi tlustého psa než obézní dítě se špatnými zuby? A to ani nemá smysl pokládat takovou otázku psovi či dítěti. Proto je nezbytné stanovit objektivní normy, kterými se lidé budou řídit a budou se jimi řídit také ti, kteří jsou odpovědni za ostatní. Pro hospodářská zvířata byla organizací the Farm Animal Welfare Council (FAWC) vyvinuta kritéria podobná "Pěti svobodám". Avšak stejná kritéria by mohla být použita i na jiná zvířata jako jsou domácí zvířata, přestože jejich účel, pro který jsou chována, má zásadní vliv na to, jakým způsobem je s nimi zacházeno,

popřípadě jak jsou usmrceni (Spedding, 2000), také zároveň uvádí, že k základním potřebám zvířat jsou přiřazeny dostatečné a dostupné zásoby vhodných potravin (tj. uspokojování nutričních a zdravotních potřeb v stravitelné a chutné formě, které jsou šetrné k zubům, čelisti, zobáku a zažívacímu traktu konkrétního zvířete). Měla by být zajištěna dostatečná zásoba a správná teplota čisté pitné vody sloužící k pití a koupání, vhodné podmínky týkající se ovzduší (např. teplota, vlhkost, vítr / průvan, plynné koncentrace a světlo) a podkladových ploch (např. půdní podmínky, podestýlka, místo pro hřadování). Pod tuto položku je zahrnuto i ustájení nebo přístřeší pro zvířata. I dostatečný prostor a přijatelně stimulující prostředí, prostřednictvím nichž je zvířeti umožněno projevit přirozené vzorce chování charakterizující konkrétní zvíře a jeho náležitý kontakt s jinými zvířaty, má také vliv na jeho zdravý život. Je žádoucí umožnit zvířatům vyhnout se takovému strachu a stresu, který už není zařazován mezi přirozenou součást jejich života. Osvobodit je od fyzického týrání, mrzačení a zbytečné bolesti, nemoci a zranění. Ochránit je před predátory a parazity, nepříznivými podmínkami jako je např. vystavení nadměrnému slunečnímu záření. Jsou vyvozena dvě alternativní etická tvrzení: Cítící zvířata mají svá práva, která by neměla být porušena. A každý, kým jsou zvířata chována (či dokonce manipulována), je odpovědný za jejich dobré životní podmínky.

Bylo stanoveno pět svobod. Svobodou od hladu a žízně má být zajištěn stálý přístup k čerstvé vodě a potravě a zajišťováno tak jejich řádné zdraví a vitalita. Svobodou od nepohodlí by mělo být zabezpečeno takové zázemí včetně úkrytu, kterým je poskytováno příjemné místo k odpočinku. Svobodou od bolesti, zranění a nemoci je myšlena převážně prevence nebo rychlá diagnóza a léčba zvířat. Svobodou projevit přirozené chování je zaopatření dostatečného prostoru, vhodného prostředí a společnosti zvířat téhož druhu. Svobodou od strachu a úzkosti mají být zajištěny takové podmínky a zacházení se zvířaty, které jsou schopné zabránit jejich duševnímu utrpení. Těmito svobodami by se také měly identifikovat a charakterizovat rizikové faktory špatného welfare. Je známo mnoho způsobů týrání zvířat, které jsou zaviněny nekorektním zacházením lidí nebo jejich nečinností, kterou je zvířeti upírána potrava a správná péče (Webster, 2009).

Každý živočišný druh má své specifické potřeby. Je zřejmé, že krávy a křečci mají odlišné potřeby týkající se velikosti prostoru. Některý živočišný druh je řazen ke stádovým zvířatům anebo ke zvířatům žijícím samotářsky. Každý druh je specializován na jinou potravu a také různou spotřebu vody. Také frekvence krmení se různí, např. malé savce, jako myši a rejsci, je nutné krmit každých pár hodin, zatímco krajty mohou být krmeny jen jednou za několik týdnů. Odlišnosti jsou také objeveny u věkových kategorií, pohlaví a hmotnosti.

Starší zvířata jsou obvykle těžší a silnější, proto je nutné chránit mladá zvířata proti neúmyslnému utlačování i v případě, kdy je starší zvíře kojící samice (např. prasnice). Poměry v pohlaví se liší podle jednotlivých druhů (např. jeden býk na 40 krav) a při jejich zařazování do skupin na to musí být brán zřetel. U některých druhů je typické soužití s opačným pohlavím pouze v době páření, zatímco po zbytek času jsou od sebe odloučeni (např. lasice a medvědi). Jinými druhy jsou tvořeny páry na celý život a trpí, pokud jsou odloučeni od ostatních (např. pískomilové). Hmotností a velikostí zvířete je značně ovlivněna spotřeba jídla, vody, tepla a větrání (Spedding, 2000).

Např. zvířata jako koně, psi, kočky, králíci, delfíni a ptáci jsou řazeny mezi druhy běžně se využívající pro AAT. Nicméně jsou tyto postupy velmi diskutabilní a to jak v rámci účinnosti léčivých procesů, tak v jejich negativních dopadech na dobré životní podmínky různých druhů zvířat (Marino and Bradshaw, 2008), tudíž některé druhy zvířat příliš životní pohody při terapiích nezažívají.

Nicméně každým zvířetem mohou být projeveny pocity jako strach, bolest nebo nechuť ke konkrétním úkonům. Terapeutický pracovník je povinen zjistit příčinu, kterou byly takové pocity vyvolány, a dosáhnout welfare zvířete. U všech zvířat je nastavena přirozená hranice tolerance bolesti a vzrušivosti. Terapeut má být schopen zvířeti zabezpečit nenarušování této hranice, avšak v případě narušení zajistit zvířeti welfare, samozřejmě s přiměřenou reakcí k dané situaci a ohledem na klienta a prostředí (Velemínský, 2007).

3.2.2.1 Péče o zvířata

Každým majitelem má být postaráno o své zvíře alespoň v takové míře, aby byla zajištěna dobrá kondice zvířete. Zvíře má být zdravé, chráněné před poraněním a způsobilé k přirozenému vývoji. A také by se mělo v dobré kondici nacházet stabilně (Webster, 2009).

Ne všichni pacienti mají dostatečné zkušenosti s vedením zvířat a péčí o ně. Od těchto lidí mohou zvířata dostat nevhodné nebo špatně načasované povely, kterým neporozumí a za jejich neprovedení jsou potom potrestána. Proto je v zájmu organizace, kterou je realizována terapie pomocí zvířat, stejně tak i klientů, naučit se zacházet se zvířetem správně, postarat se o něj, a pokud je třeba, hledat řešení potenciálních problémů (Fejsáková et al., 2009).

Zvířata, která s klienty pracují, musí být klinicky zdravá. Preventivní pravidelné prohlídky u veterinárního lékaře a koprologická vyšetření výkalů by měly být samozřejmostí. Je důležité zvířata stále kontrolovat a snažit se vyhnout veškerým situacím, které by mohly

vést ke střetům, ať již mezi zvířaty samotnými, nebo zvířetem a klientem. V přítomnosti zvířat by měly být prováděny klidné a plynulé pohyby. Jejich úmyslné plašení je vysoce nezodpovědné. Potřeby zvířat se musí respektovat. Terapie, kterou je vhodné zařadit při přechodu z jedné činnosti do druhé, by se měla přizpůsobit dennímu režimu zvířete, podle doby spánku, žraní, přezvykování. Je také důležité věnovat pozornost pohlavnímu cyklu zvířat, kdy jim v době říje mizí veškeré zábrany a nezajímá je nic jiného než páření. Toto období není rozhodně určeno pro používání zvířat v zooterapii (Velemínský, 2007).

Zvíře, kterému se dostává potřebné péče a lásky, nikdy nezradí a neublíží, naopak nemilované zvíře, které není dobře vychované, může být agresivní. Nesmí se zapomínat na fakt, že zvířata jednají instinktivně, loví z hladu, nikoliv ze zábavy a brání se při pocitu ohrožení. Avšak špatným přístupem chovatele může být i nebojácny a vyrovnaný kůň přeměněn ve zvíře agresivní. S koněm se musí pracovat srozumitelně a důsledně, nikoli agresivně, znát jeho přirozené chování a být tolerantní k individuální psychologii koně. Na to vše by měl terapeut dbát. Např. kůň reaguje na určité situace tak, jak je člověkem naučen, pokud ale nastane změna a člověk se zachová jinak, než byl kůň zvyklý, uvede to zvíře do zmatku a nejistoty, které může vyústit v selhání koně. V takovém případě je nežádoucí trestat koně za chyby způsobené člověkem, ale přerušit cvičení, koně vrátit do klidného stavu a opakovaně mu ukázat správný vzorec chování. Kůň je považován za plaché zvíře, které snadno znejistí, má strach nebo se necítí bezpečně, proto se na něj nesmí tlačit a řvát. Kvalitní terapeut je schopen si odůvodnit a respektovat i drobné nežádoucí projevy chování srovnatelné s lidskými tiky jako například skřípání zubů a podobně, také na ně upozorní klienty, aby nedošlo k neopodstatněnému strachu jak ze strany člověka, tak i zvířete (Nerandžič, 2006). V případě zdravotních potíží koně jako kulhání anebo bolesti hřbetu se terapie nesmí praktikovat (Hollý a Hornáček, 2005).

U canisterapeutického psa se musí pečovat o jeho zdravotní stav, jelikož je neustále v těsné blízkosti lidí. Základem je kvalitní, vyvážená a plnohodnotná výživa, která souvisí s náročností výkonu canisterapie. Její složení se mění s věkem a zátěží psa a také energetické nároky jsou pozměňovány v každé etapě života. Podstatné však je, aby v každé potravě, která je psovi podána, byl přesný poměr bílkovin, sacharidů, tuků, minerálních látek a vitaminů. Srst psa by se měla v průběhu každého týdne pravidelně česat a kartáčovat. Její péče nesmí být opomenuta před každým setkáním s klientem a souvisí s pravidly pro vykonávání canisterapie. Pes má být čistý a vyčesaný. K celkovému veterinárnímu zajištění canisterapeutického psa je zahrnována hlavně důsledná péče jeho majitele, kterou se myslí kvalitní krmení, péče o srst, uši, drápy a také volnočasové aktivity, aby měl pes potřebný

pohyb, odpočinek, mohl se odreagovat apod. Preventivní a pravidelné kontroly u veterinárního lékaře jsou považovány za povinnost (Velemínský, 2007).

Z hlediska správné péče o zvířata po ukončení terapie může být uveden příklad u koček v oblasti felinoterapie. Kočka by po vykonané práci měla mít příležitost k uvolnění a odpočinku alespoň 10 – 15 minut, které by mělo být řízeno podle temperamentu daného zvířete. K odreagování kočky může být docíleno posezením na majitelově klíně, hraním nebo dopřáním menší procházky v nerušeném prostředí, kterým může být louka, park nebo zahrada domova důchodců. Kočky mají celý den volný přístup k pitné vodě a potravě v domácnosti majitele, z tohoto důvodu nejsou kladeny žádné speciální požadavky na krmení koček po skončení návštěvní služby. Tím ale není myšleno, že by se kočka nemohla dát pamlsek po ukončení návštěvy, případně když ještě probíhá (Velemínský, 2007), např. také uvádí, že i pokud jde o ptactvo, musí být zajištěno bezpečné a klidné prostředí, aby mohl být následně vytvořen kvalitní vztah mezi člověkem a zvířetem.

3.2.3 Ochrana zvířat a legislativa

V nynější společnosti je zvířatům přisuzovaná psychologická úloha. Prostřednictvím zvířat je kladen důraz na potřebu ještě dalších kontaktů, než jsou interakce s lidmi, interakce elektronické nebo životního prostředí. Je položena otázka, jestli se zvířata, přes všechny překážky a protiargumenty, nevyužívají ve zdravotnickém zařízení více, než je uváděno v současné vědecké literatuře. Zvíře má být viděno jako společenský tvor nikoli terapeutický nástroj, který se může zahodit. Etickými komisemi jsou podnikány kontroly terapeutických programů se záměrem ochrany pacientů, ale také by se měly zaměřovat na welfare zvířat (Odendaal, 2007).

Každý člověk, který vlastní jakékoli zvíře, za něj plně odpovídá. Tento tvor je na svého pána odkázaný a závislý (Nerandžič, 2006).

Zapojení zvířat do AAA (aktivity za pomoci zvířat) a AAT (terapie za pomoci zvířat) je velmi náročné a vyžaduje vzájemnou spolupráci v stresujícím a omezeném prostředí (Fejsáková et al., 2009). AAT programy mohou být využívány zvířaty a lidmi pouze tehdy, pokud jsou oběma stranám zajištěny a hlídány dobré životní podmínky (Marino and Bradshaw, 2008). Člověkem by měla být vždy zajištěna střední pozice zvířete v zooterapeutickém programu. Pokud se zvíře cítí nepříjemně nebo trpí, tak trpí celý program. Kromě připravování zvířat pro terapii je nutno zajistit i jejich dostatečnou ochranu před možnými negativními vlivy (Fejsáková et al., 2009). Pokud mají být zvířata tzv. "terapeuty", pak standardy péče a zapojení do terapie musí odpovídat předpisům

jako u lidí. Jinak tyto činnosti pouze zakrývají zneužívání zvířat i pod záminkou léčení (Marino and Bradshaw, 2008). Fejsáková et al. (2009) uvádí, že podle Evropského parlamentu, který se zabýval usnesením společnosti pro ochranu zvířat a welfare pro období 2006 – 2010, veškeré činnosti zaměřené na ochranu a dobré životní podmínky zvířat by měly být brány v úvahu a zůstat v paměti, protože zvířata jsou cítící bytosti se specifickými potřebami.

Odborníci zabývající se AAA a AAT musí být schopni pracovat tak, aby nebyly porušeny zákony a etický kodex, který byl poprvé formulován v roce 1990. Etický kodex se zabývá hlavně etikou chovatele a odpovědností terapeuta za zvíře. Dále je jím poukazováno na nezbytnost zachování důstojnosti člověka a zvířete a také na ochranu jejich zdraví v průběhu kompletního léčebného procesu. Všichni, kteří se chtějí zabývat léčebným využitím zvířat, musí tento kodex přijmout. Česká republika je členem Mezinárodní organizace IAHAIO (International Association of Human – Animal Interaction Organizations), která byla založena v roce 1990 v USA a jsou jí zastřešované národní společnosti zkoumající vztah lidí a zvířat a také podporující odpovědný vztah k malým zvířatům (Nerandžič, 2006).

3.2.3.1 Zákony, vyhlášky, normy

Z roku 2007 je Velemínským (2007) uvedeno, že sice stále v České republice není legislativa, která by se samostatně zabývala podpurným a léčebným využíváním zvířat, ale i přesto jsou stanovena určitá omezení a pravidla, kterými je zabráněno neomezené zacházení se zvířaty. Platnou legislativou v tomto období je vstup a pobyt v prostorách zařízení stavěných na úroveň provozního řádu, který je sestavován zřizovatelem daného objektu. Tento řád je podřízen následnému schválení příslušného orgánu ochrany veřejného zdraví. Vstup zvířete do jídelen a místností pro výrobu stravy je stanoven vyhláškou, ale při běžném provádění zooterapie nemá takové využití. Důležité je zajistit vhodnou místnost pro návštěvní činnost, kde například u skupinové canisterapie může být za nejpříjemnější považovaná společná jídelna. Asistenční a vodící psi mohou neomezeně vstupovat do jídelen, ale ostatním zvířatům je tento vstup dovolen pouze se svolením majitele provozovny. Do kuchyní mají tedy zvířata vstup zakázán a v konzumačních prostorách je potřebný souhlas provozovatele. Také pro zvíře, které je chováno trvale v zařízení, se musí stanovit určitá pravidla, která jsou schopná zajistit úplnou péči o zvíře, zdraví osob, předcházení rizik, bezpečný kontakt klientů se zvířetem, ale i osobám, kterým není chtěno přijít do styku se zvířetem, je důležité splnit

jejich přání. Normy, které se zabývají chovem zvířat, se také přímo dotýkají tohoto typu zooterapie. Tam, kde se setkává více zvířat najednou, je povinností, aby pořadatel byl registrován u Ústřední komise pro ochranu zvířat (ÚKOZ) a měl schválený řád pro danou aktivitu, kam patří chov, zkoušky zvířat, veřejné vystoupení a svod zvířat.

Platné veterinární a právní předpisy v ČR jsou stanovovány Státní veterinární správou a také Ústřední komisí pro ochranu zvířat. Veterinární podmínky, které se týkají návštěvní služby Státní veterinární správou, nejsou určovány (Velemínský, 2007).

V novém občanském zákoníku zákona č. 89/2012 Sb., jenž nabyl účinnosti 1. 1. 2014, a konkrétně § 494 je nově uvedeno, že „živé zvíře má zvláštní význam a hodnotu již jako smysly nadaný živý tvor. Živé zvíře není věcí a ustanovení o věcech se na živé zvíře použijí obdobně jen v rozsahu, ve kterém to neodporuje jeho povaze“ (Česko, 2014). Zákonem č. 166/1999 Sb. je zajištěna veterinární péče zvířat (Česko, 1999). Zákon ČNR č. 246/1992 Sb. je zaměřen na ochranu zvířat proti týrání (Česko, 1992), z něhož jsou především § 8 zaměřený na veřejná vystoupení zvířat, § 13 pojednávající o ochraně zvířat v zájmových chovech a § 13a zabývající se zvláštními podmínkami pro obchod se zvířaty určenými pro zájmové chovy, více vztahovány na zvířata využívaná v zoorehabilitaci, ačkoliv zákony přímo se týkající ochrany zvířat využívaných v zoorehabilitaci nebyla nalezena. Zákonem č. 359/2012 Sb. se mění zákon č. 246/1992 Sb., na ochranu zvířat proti týrání, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 634/2004 Sb., o správních poplatcích, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 166/1999 Sb., o veterinární péči a o změně některých souvisejících zákonů (veterinární zákon), ve znění pozdějších předpisů (Česko, 2012).

Vyhláška č. 5/2009 Sb. je zaměřena na ochranu zvířat při veřejném vystoupení a při chovu. V § 3 dané vyhlášky je uveden řád ochrany zvířat při veřejném vystoupení zvířat, v kterém je obsažen „způsob manipulace se zvířaty s popisem a charakteristikou činností prováděných se zvířaty při veřejném vystoupení; popis jednotlivých výkonů nebo triků a prostředí, v němž jsou prováděny, včetně způsobu ochrany používaných zvířat proti utrpení a způsobu zabezpečení zvířat proti úniku,“ a mimo jiné je stanoven v bodu f až k „popis použitého zařízení, vybavení, pomůcek pro manipulaci, předvádění nebo jinou prováděnou činnost se zvířaty, popis prostor, ve kterých se veřejné vystoupení provádí, a zabezpečení proti zranění zvířat; v případě, že veřejné vystoupení trvá déle než jeden den, popis prostor pro ustájení zvířat, jejich velikost a vybavení, způsob a četnost krmení a napájení, nároky na zabezpečení potřebných krmiv, vody a jejich nezbytné zásoby, způsob zabezpečení pohody a ochrany zvířat při přemístění nebo přepravě na veřejná vystoupení, druh a rozměry přepravního zařízení a jeho vybavení; popis používaných zařízení a vybavení pro nakládání

a vykládání zvířat, pokud nejsou stanoveny zákonem nebo jiným právním předpisem, způsob zabezpečení první pomoci a veterinární péče, způsob poučení osob, které se aktivně zúčastňují veřejného vystoupení zvířat, ve vztahu k ochraně zvířat a jejich pohodě, podmínky a skutečnosti, za kterých je pořadatel oprávněn průběh konání veřejného vystoupení zvířat až do provedení nápravy zastavit, nebo vyloučit osobu, která stanovené podmínky porušila, a její zvíře vyřadit z veřejného vystoupení zvířat“ (Česko, 2009). Vyhláškou č. 21/2013 Sb., v které je pojednáváno o stanovení podmínek při chovu psů a koček, je zrušen předpis uvedený výše a tím je vyhláška č. 5/2009 Sb., o ochraně zvířat při veřejném vystoupení a při chovu (Česko, 2013).

EU (2012) Evropská komise uvádí, že článkem 13 Smlouvy o fungování EU jsou zvířata respektována za vnímající tvory a je požadováno, při vytváření a prosazování některých politik EU, věnování plné pozornosti otázce jejich dobrého welfare. Právní předpisy Evropské unie, týkající se dobrých životních podmínek zvířat v zájmovém chovu, stále nejsou vytvořeny. V minulých letech byly Unií věnovány prostředky v průměru téměř 70 milionů eur ročně na podporu dobrých životních podmínek zvířat. 71 % z částky bylo poskytnuto zemědělcům ve formě plateb z Evropského zemědělského fondu pro rozvoj venkova podporujících dobrý welfare zvířat. Ostatní prostředky byly předány všem ostatním činnostem EU důležitým z hlediska tvorby politik, do kterých je zařazen výzkum (21 %), ekonomické analýzy, komunikace, vzdělání, odborná příprava, mezinárodní otázky, prosazování právních předpisů atd. Přesto se stále více ukazuje, že pouhé použití stejných pravidel specifických pro jeden sektor na oblast dobrého welfare, nemusí pokaždé přinést požadované výsledky. Problémy jsou shledány v dodržování zvláštních sektorových pravidel. Proto je položena otázka, zda by byl univerzální přístup schopný přinášet lepší výsledky v oblasti dobrých životních podmínek zvířat v celé EU. Zvířatům nejsou poskytnuty dobré životní podmínky v zemích Unie na stejné úrovni. Mimo jiné, přestože bylo v zavádění plánů i přijímání konkrétních právních předpisů pro dobré životní podmínky zvířat pokročeno, stále jsou v některých sférách postrádány zvláštní právní předpisy EU a obtížně použitelné stávající obecné požadavky. Společností je kladen zájem o problematiku welfare zvířat a u široké veřejnosti se nachází odezva. Manipulování se zvířaty se dotýká etických otázek a je součástí hodnot EU. Z tohoto hlediska je velmi kladen důraz na dostatečné informování dětí, mladých lidí nebo široké veřejnosti. Jedině tak může být zvýšeno povědomí o úctě ke zvířatům a podpořeno zodpovědné vlastnění zvířat.

Velemínský (2007) uvádí, že zastřešující organizace v zooterapiích jsou IAHAIO, Delta Society, AOVZ, CTA (Canisterapeutická asociace), ESAAT (Evropská zastřešující

asociace pro výkon terapie za asistence zvířat) a ČHS (Česká hiporehabilitační společnost). Účelem Asociace zastánců odpovědného vztahu k malým zvířatům neboli AOVZ je uváděno šíření a prohlubování myšlenky kladných účinků soužití lidí se zvířaty. Cílem této organizace je podporovat odpovědný postoj k chovu malých zvířat v rodinách a různých zařízeních, vzdělávat širokou veřejnost a informovat o výsledcích odborných a vědeckých prací, které se zajímají o vzájemný vztah zvířat a lidí. V neposlední řadě podat informace pomocí praktických programů o lidech, kteří jsou zapojeni do práce se zvířaty a také napomáhat chovatelům k zlepšování jejich péče o malá zvířata.

Vyjma norem, které jsou platné po celé České republice, je mnoho místních vyhlášek, řádů a podobně, ale ne všechny jsou spojovány s činností zoorehabilitace a ty musí být zjištěny, ať už se týkají přepravy zvířat v hromadné dopravě, vstupu a pravidel pohybování se v různých prostorách (Velemínský, 2007). Příkladem lze uvést vyhlášku č. 137/2004 Sb., ve které je pojednáváno o hygienických požadavcích na stravovací služby a o zásadách osobní a provozní hygieny při činnostech epidemiologicky závažných, v § 51 a odstavci (1) „Pro výrobu kosmetických prostředků, holičství, kadeřnictví, pedikúru, manikúru, kosmetické služby, masérské služby, pro provozování živnosti, při níž je porušována integrita kůže, a živnosti, při které se používají k péči o tělo speciální přístroje (například solária, myostimulátory), platí tyto zásady provozní hygieny: e) zamezení vstupu nepovolaných osob a zvířat do zázemí provozovny s výjimkou vodícího psa nevidomé osoby a psa speciálně vycvičeného pro doprovod osoby s těžkým zdravotním postižením“ (Česko, 2004). Dalším příkladem může být uveden Ústřední komisí schválený Řád ochrany ušlechtilých koček Nezávislého chovatelského klubu při veřejném vystoupení, Návštěvní službě včetně zkoušek pro ni a svodu koček ke dni 22. 3. 2005. Zde je vyžadováno stanovení: povinností pořadatele; způsob manipulace se zvířaty při jednotlivých druzích činnosti; povinnosti účastníka těchto činností (majitele kočky); způsob přepravy zvířat na svody, veřejná vystoupení a Návštěvní službu; způsob zabezpečení první pomoci a veterinární péče; způsob poučení účastníků veřejného vystoupení a způsob kontroly dodržování tohoto řádu prováděné pořadatelem; a nakonec stanovení podmínek, kterými je pořadatel oprávněn průběh konání Návštěvní služby až do provedení nápravy zastavit či účastníka z důvodu porušení podmínek vyloučit a jeho zvíře z této služby vyřadit (Hypšová, 2007). Všechny organizace, kterými jsou zooterapie praktikovány, mají své vnitřní normy. Zastřešujícími organizacemi jsou utvářeny standardy a pravidla, která jsou závazná pro členské organizace a mají za cíl zajišťovat kvalitní provádění terapie se zvířaty a minimalizovat rizika této činnosti. Česká hiporehabilitační společnost se řídí svými standardy pro praktikování hiporehabilitace.

V Canisterapeutické asociaci se pracuje na vytvoření směrnic, standardů a pravidel pro provozování canisterapie. Pro každou organizaci provádějící terapii se zvířaty platí jiné normy, podle kterých se musí řídit (Velemínský, 2007).

V České republice je asi nejvyužívanější návštěvní program, a ten je většinou připravován sdruženími, která jsou s touto problematikou obeznámená. Mezi organizací a sdružením se jedná o smluvní vztah s jednoznačně určenými pravidly. Těmito předpisy se stanovuje, že zvířata nesmí nikomu ublížit nebo jiným způsobem škodit. Pro příklad může být uvedena nemoc zvířete či jeho znečišťování okolí nebo ničení věcí. V písemné smlouvě musí být rovněž napsáno, že za zvíře je vždy odpovědný jeho majitel a je zakázáno týrání zvířat ze strany klientů a personálu zařízení. Ve sdružení Pomocné tlapy jsou zjišťovány sociální vztahy a vazby, kterými se testuje celá rodina, aby bylo zabráněno týrání zvířete. Pes je předán pouze člověku, kde má jeho rodina i on sám kladný vztah ke zvířatům. Pokud jsou člověkem, pečujícím o takto vybraného a vycvičeného psa, nedodrženy smluvní podmínky zapůjčení, je povinen psa vrátit, případně může být i souzen podle paragrafů zákona č. 246/1992 Sb. v pozdějších zněních na Ochranu zvířat proti týrání a trestního zákona. Oprávněnými organizacemi je vydáván certifikát canisterapeutického psa obvykle na jeden až dva roky. Tento certifikát je vázán na majitele psa, který je povinen dodržovat zásady ochrany práv zvířete. Těmito právy je zakázáno týrání, přetěžování a zbytečné stresování zvířete (Nerandžič, 2006).

3.2.3.2 Nekorektní zacházení se zvířaty

Pohoda zvířat by měla být zajištěna sledováním welfare zvířat používaných pro terapie a také kontrolou terapeutických programů se zvířaty. Může dojít k situaci, kdy jsou zvířata určená k terapiím týrána klienty. Avšak i vytvoření značné fixace pacienta na zvíře a jeho přehnaná péče není pro zvíře ideální (Odendaal, 2007).

Se zvířaty určenými k terapii může být hrubě zacházeno. I v případě opatrného zacházení může být u nich vytvořena úzkost pouhým vystavením cizím lidem (Zamir, 2006).

Např. v léčbě HIV pozitivních klientů, imunodeficitních pacientů, má zdravotní stav zvířat rozhodující význam. Když jsou kočky použity k léčbě, existuje tu riziko poškrábání, které je někdy řešeno neetickým zásahem, jako např. chirurgické odstranění drápů, jejich extrémní zkrácení nebo balení tlapy s ochrannými kryty. Vhodnější přístup je použití zvířat starších 9 měsíců odpovídajících vhodnému temperamentu a pravidelné přiměřené zkrácení jejich drápů (Fejsáková et al., 2009).

Sdružující vztah lidí a zvířat se na první pohled zdá jako velmi pozitivní. Prokázalo se, že interakcí se zvířaty jsou způsobovány pozitivní krátkodobé účinky jako například snížení krevního tlaku a relaxace, ale může být také posíleno duševní zotavení z traumatu a prohloubeno porozumění “pro přírodu“. Existují programy, jako jsou nové voliéry, vyvinuté Association for Parrot C.A.R.E. nacházející se v Los Angeles Veterans Administration Hospital, které jsou tímto způsobem velmi úspěšné. Tento pečlivě plánovaný a sledovaný program je zaměřen na papoušky a válečné invalidy. O zachráněné papoušky potřebující péči je postaráno veterány, kteří utrpěli také trauma. Avšak na rozdíl od programu s papouškem mnoho programů AAT není pečlivě navrženo a sledováno pro ochranu lidí i zvířat, jelikož mnohými společnostmi je upřednostňován finanční zisk a zvíře jim je lhostejné. Zvířata, jako např. delfíni a sloni, používaná v těchto terapiích jsou sama o sobě traumatizována a pod velkým stresem (Marino and Bradshaw, 2008).

Např. výcvik koně je dlouhodobý proces, ale zkazít se dá kůň za velmi krátkou dobu. Dva až tři týdny nesprávného zacházení s koněm je schopno smazat celý předchozí roční výcvik, který se dá napravit pouze dalším ročním výcvikem (Nerandžič, 2006).

Kupříkladu za účelem zařazení malpy kapucínské do AAT programu, byly provedeny experimenty s jejich výcvikem. U většiny příslušných zvířat by musela být realizována kastrace, aby mohla být používána bezpečně v terapeutických programech. Těmto primátům byly opatřeny dálkové elektrické obojky a stroje, kterými byla zajišťována kontrola nad jejich potenciálně agresivním a nepředvídatelným chováním. Při nutnosti použití těchto extrémních invazivních opatření je pochybováno o praktické hodnotě podobných programů a respektování dobrých životních podmínek zvířat, která se jich účastní (Fejsáková et al., 2009).

3.3 Vliv zoorehabilitace na zvířata

Reakce zvířat jsou z největší části ovládané intuicí a instinkty. Jejich obrovská komunikační škála je vyjadřovaná různými způsoby jako vzdálení se, zahájení kontaktu, používání výhružných signálů apod. (Velemínský, 2007).

Člověk je schopen dávat zvířatům péči a soucit, ale také jeho negativní chování, které je zvířaty snášeno, aniž by jimi bylo opláceno (Odendaal, 2007).

Parish – Plass (2013) uvádí, že zvířata, která jsou používaná v psychoterapii za pomoci zvířat (AAP neboli Animal – Assisted Psychotherapy), jsou živými terapeutickými prostředky určenými pro klienty s duševní poruchou. Touto skutečností je vyvolána vzájemná

závislost mezi třemi vrcholy terapeutického trojúhelníku AAP. První z nich je zaměřen na pohodu zvířete, která je závislá na péči terapeutů, na reakcích klientů a zejména na tom, jak je chování klientů ke zvířatům usměrňováno terapeuty. Druhým z nich je poukázáno na klienta, kterým je vytvářena závislost ke konkrétnímu terapeutovi v rámci terapeutického vztahu a pokrok klienta, který je odvíjen od reakcí zvířete k němu, a na chování terapeuta a péči o zvíře. Třetí z nich je zaměřen na terapeuta, který je závislý na klidném a komunikativním chování zvířete, jehož vlastnosti jsou ovlivněny povahou zvířete, na kvalitní terapeutické léčbě a vztahu, který je utvářen mezi klientem a zvířetem. Tímto složitým systémem vztahů je vyžadován jedinečný etický přístup ke zvířatům a také vzájemný vztah klientů se zvířaty předtím, v průběhu i po terapiích. Žádná forma týrání nebo zneužívání zvířat v průběhu i mimo tyto terapie se nesmí dopustit. Fyzická agrese vůči zvířatům má mimo jiné negativní vliv na samotný průběh léčby a nesmí být terapeutem dovolena. Zajištění podmínek jako welfare zvířete a harmonický vztah mezi klientem a zvířetem je důležité pro úspěšnou léčbu v AAP.

Zvířata, která nebyla ochočena anebo lidským zásahem modifikovaná, jako králíci, křečci, činčily, hadi a ptáci, jsou všechna ovlivňována lidskou přítomností, ale nejsou uzpůsobená k takovému vzájemnému působení, ve kterém jim není umožňováno potěšení a přenášení svých sociálních potřeb na člověka (Zamir, 2006).

Proto AAT může být pro zvířata stresující z hlediska změny v jejich každodenním životě. Nastavení a plánování změn je nutné sledovat, především zda jsou zvířata schopná snadno se vyrovnat a nadále se těšit z interakcí s lidmi. Terapeutem nebo cvičitelem musí být u zvířete rozpoznány příznaky, kterými by mohli být projeveny známky zoufalství. Bezpečnost zvířete je velmi důležitá. Proto musí být zvířata za všech okolností chráněna před jakýmkoliv náznakem zneužívání nebo ohrožení ze strany klientů. Lidem s minulostí týrání zvířat nejsou doporučovány AAT programy. Tím je nejen chráněno fyzické, ale i duševní zdraví zvířete. Zvířata jsou považována za velmi citlivé a intuitivní bytosti. Proto mohou cítit násilnické sklony klienta vůči zvířatům. Např. při úvodní terapii s jedním z terapeutů z projektu Chimo byl projevován strach zkušeného terapeutického psa při vstupu do místnosti nových adolescentů. Psododem byl pes odveden, protože vykazoval známky úzkosti. Tato reakce byla u psa viděna poprvé, proto bylo terapeutem zahájeno vyšetřování. Bylo zjištěno, že dítě v minulosti často a opakovaně týralo zvířata. Terapeutovi byla rodiči tato informace záměrně zatajena, protože jimi bylo předpokládáno, že terapie se psem by jejich synovi mohla pomoci přestat s týráním dalších zvířat (Wilkes, 2009).

Canisterapie je charakterizovaná jako velmi náročné odvětví, přesto by měla být prožívaná psem jako radostná při jeho setkávání s lidmi. Při canisterapii nesmí být aplikované pomůcky, jako třeba ostnatý nebo elektrický obojek, kterými by byl pes přinucen k nějaké činnosti. Přetěžování psa není dovoleno. Není přesně stanoveno, kolik hodin týdně se dovoluje pracovat se psem bez potíží. Každým psem je na práci reagováno jinak. Přesto by měla být psovi vždy zajištěna kompenzace jinou činností, dostatek prostoru pro odpočinek či nerušený příjem potravy. U žádné ze zúčastněných stran by neměla být svým vzájemným působením vyvolaná jakákoli zdravotní či psychická komplikace. Pokud se jeví riziko negativních dopadů na klienta či psa, je žádoucí canisterapii přerušit nebo i ukončit (Velemínský, 2007).

V Hampshire College byly naměřeny různé síly účinkující na psa táhnoucího invalidní vozík, úsilí, které jim musí být vynaloženo atd. Jednoznačně bylo prokázáno, že se užívaný koncept tahu ze strany pokládá za nerozumný a pes je zbytečně namáhán. Kroutivou sílu, kterou je vozík převrácen, musí být tažená osoba schopna vyvážit protitahem. Touto činností je osoba zbytečně namáhána a pes je jí brzděn. Postroj byl špatně navržen a nerespektovala se jím anatomie konkrétního psa. Příliš krátkým provazem, který se používal pro otevírání dveří, byla psovi při výkonu bolestivě páčena čelist. Danou situací je nastíněno, že si lidé v průmyslu psů – průvodců handicapovaných osob nejspíš nejsou schopni uvědomit základní potřeby postiženého člověka i jeho psa (Galajdová, 1999). Mělo by být počítáno s tím, že zvířata u terapií s lidmi většinou nejsou schopná vydržet příliš dlouho. Hlazení zvířat, vodění je na vodítku dokolečka nebo krmit mlékem z kojenecké lahve už napitá zvířata se nedá provádět navěky. U zvířat mohou být také proječovány dobré a špatné dny i nálady. Je důležité hlídat signály únavy, nudy, stresu nebo nechuti spolupracovat s určitým člověkem, kdy je žádoucí včas setkání ukončit nebo zamířit jiným směrem. Setkání klientů se zvířaty by mělo být uskutečněné v příjemné a klidné atmosféře. Hlasité kárání klientů či zvířat by mohlo být z obou stran vnímáno negativně (Velemínský, 2007). Zvířata musí být schopna snášet střídající se klienty s jejich odlišnými vlastnostmi, zkušenostmi a s různou motivací přístupu k danému zvířeti. Zvíře prožívající takovou situaci může být velmi stresované (Fejsáková et al., 2009).

Například hlodavci jsou často využíváni k hlazení, ve vzdělávací sféře a v terapeutických institucích, která jsou použita ve prospěch dětí, psychiatrických pacientů nebo vězňů. U klientů je dosahováno různých léčivých účinků prostřednictvím zvířat, ale naopak hlodavci mohou být tímto držením stresováni (Zamir, 2006). Zvíře, vedoucí týmu, klienti a personál jsou mezi sebou vzájemně ovlivňováni. Proto je důležité umožnit kočce

určitou svobodu vyjádření. Zodpovědnost za korekci negativních projevů kočky je přisuzovaná vedoucímu týmu (Velemínský, 2007).

Menším papouškům, zastoupených andulkami vlnkovanými nebo korelami chocholatými, je umožněno zvyknout si na skupinu lidí, protože jsou řazeny ke zvířatům nevytvářejícím si tak silnou vazbu a fixaci na jednoho konkrétního člověka. U větších druhů papoušků se mnohdy uvádí bezpodmínečná fixace na jednoho člověka, ale není to zavedeno jako pravidlo. Prostředí, kde jsou ptáci vychovávaní, se uvádí jako velmi důležité. Pokud jsou mláďata vychovávaná v léčebnách, školách nebo domovech důchodců, jsou již od útlého věku navyknuta na různé osoby, které jsou jimi přijímané jako vlastní hejno. Za celý den se jim poskytuje velká škála osob umožňující ptákům být dobrými terapeuty pro všechny. Naopak pro papoušky, žijící několik let pouze s jedinou osobou, u kterých má být prováděno setkávání s mnoha lidmi a utvářeno pozitivní působení na lidskou psychiku, jsou tyto nároky považované za problém. I přes charakterizování papouška jako velice přizpůsobivého tvora, nejsou někteří papoušci schopni daný úkol plnit a vyrovnat se s náhlou situací (Velemínský, 2007).

Může nastat situace, kdy o např. psa není postaráno z důvodu fyzické neschopnosti pacienta nebo jeho úmrtí. U některých zvířat je utvořena silná vazba a fixace na majitele. Důležitá je pozornost upírána na psa a ne na majitele a jeho případný zhoršující se stav. Pokud se natrvalo přeruší vazba člověka a psa, musí se rozhodnout, jaké další kroky budou se psem podniknuty. Při terapiích za pomoci zvířat by se mělo dbát i na zvířecí pohodu (Odendaal, 2007). Při rezidentní formě AAA je vyžadovaná důkladná příprava a zvážení schopností ústavu s ohledem na potřeby zvířete. Pes by v domově neměl být velmi obtěžován, stresován či překrmován. Měla by mu být zajištěna bezpečnost, která může být ovlivněna mentálně postiženými osobami způsobená jejich neznalostí či seniory se zlým úmyslem. Pro větší spokojenost je důležité zabezpečit klid na odpočinek a spánek, dostatečný pohyb a vhodnou stravu. Mnoho takových psů však bylo staženo z programu kvůli problémovému chování, obezitě, fixaci na jednu osobu či neexistenci jedné stálé starající se osoby. Naopak pro kočky, králíky a jiné malé savce je tento program mnohem lépe přijímán (Galajdová, 1999).

Např. kočkou je chápána účast na návštěvní službě jako hra, kde je jí umožněno lovit rekvizity nebo loutky apod. Není jí pocíťována nuda a nepozornost okolí. Kočka je v nejužším kontaktu se svým pánem a ostatními lidmi projevujícími kočce svou přízeň. Není tedy přehlížena. Naopak u často přehlížených koček chovaných v bytě jsou projevované

psychické problémy, které mohou být rozvinuty až do nepatřičného a otravného chování. Účast a hra koček na návštěvní službě je tedy považovaná za prospěšnou (Velemínský, 2007).

V AAT je vyžadována práce psů se svými psovody v rušném nemocničním prostředí. I když jsou tito psi vycvičeni pro práci v terapeutických zařízeních, může být u nich pocíťován stres vlivem stále se měnícího prostředí. Výzkumem bylo prokázáno, že u psů není dosahováno nijak významného rozdílu při porovnávání hladiny kortizolu ve slinách v době terapie a v odpočinkové pauze. Shromážděnými údaji bylo zjištěno, že se u psů mladších šesti let ukázala vyšší predispozice k projevům stresu než u psů starších a zkušenějších pracujících v AAT (King et al., 2011).

Také Haubenhofers and Kirchengast (2006) ve své studii zkoumali fyziologické vzrušení psů společníků při práci s jejich majiteli na základě měření hladiny kortizolu ve vzorcích psích slin. Vzorky byly odebrány 18 psům různých plemen ve věku 3 až 9 let za přítomnosti svých majitelů a to v laboratoři i mimo ni. Všichni psi byli považováni za zdravé. Lidé i psi byli již dříve vyškoleni neziskovou organizací se zaměřením na školení zvířat určených k terapiím v Rakousku. Dotazník byl sestaven shromážděním vzorků slin, které byly odebrány majiteli zvířat v třech různých momentech: nejdříve tři kontrolní dny během doby, kdy pes nebyl zapojen do terapie, potom před a po každé terapii v průběhu třech měsíců a nakonec opět v době kdy pes nebyl zapojen do terapie. Proměnné faktory, jako jsou malý odběr vzorku a různorodost zvířat, byly zohledněny při zpracování dat. Studii bylo odhaleno, že u psů byla produkována značně zvýšená hladina kortizolu v době terapie než v kontrolních dnech. Výzkumníky se poznamenalo, že intenzivními a kratšími terapiemi byla způsobována vyšší produkce kortizolu, naopak při delší terapii, ale s přestávkami, byla produkována nižší produkce kortizolu, i když stále vyšší hladina než u kontrolní skupiny. Vědci bylo zjištěno, že hladina kortizolu byla obecně vyšší ve vzorcích po 14:00 hodině, ale tento jev nebylo možné ze získaných údajů vysvětlit. Závěrem není možné jednoznačně konstatovat, že by byl dlouhodobý nárůst hladiny kortizolu u psa při práci v terapii škodlivý, i přesto, že hladiny kortizolu byly zřetelně zvýšeny. Proto byla navržena další studie, kterou by bylo zjišťováno, zda je při práci v terapii negativně ovlivněno zdraví psa.

V jiné studii Haubenhofers et al. (2006) zjišťovali koncentraci kortizolu ve slinách psů a jejich majitelů jako parametr narušení psychické rovnováhy. Osoby musely být zúčastněny po dobu 5 dnů vzdělávacích kurzů, které byly pořádány asociací „Zvířata jako terapie“ ve Vídni, aby se mohly stát se svým psem terapeutickým týmem v AAT oblasti. Vzorky byly odebírány 32 lidem a jejich psům, kteří byli zastoupeni 18 fenami a 15 psy. Pátý den, kdy byly konány závěrečné zkoušky, se naměřila zvýšená hladina kortizolu u lidí, naopak

u psů se se hladina kortizolu ve slinách nijak zvlášť mezi jednotlivými dny nelišila. U zvířat se měření v prvních třech dnech ukázalo jako nevýznamné. V porovnání od začátku výcviku byla u psů pátý den naměřena nejnižší hodnota kortizolu ve slinách. To může být způsobeno navyknutím psa na nové sociálně – ekologické prostředí, které jim na počátku jejich výcviku mohlo být nepříjemné. Jak u člověka, tak i u psů nebyly zpozorovány výrazné rozdíly, pokud jde o pohlaví a věk zúčastněných. Ale u výrazně vyššího počtu fen byla úspěšně dokončena odborná příprava. To může vést k závěru, že nároky na psy by mohly být snadněji splněny fenami než psi. Výsledky ukázaly, že při školení, připravující pro práci v oblasti asistované terapie za pomoci zvířat, byly u lidí v den jejich zkoušky prokázány značné rušivé podněty. Naopak u psů se žádné takové rušivé elementy nevyskytly. Proto bylo vyhodnoceno, že při takových školeních nejsou psi stresováni.

V krizové intervenci jsou pes i canisterapeut vždy nasazení do cizího prostředí, které může být zastoupeno tělocvičnou nebo sokolovnou v obci poblíž zaplavené zóny, ubytovnou na kraji města, kde byl zapálen panelový dům, dosud uzavřeným objektem školky, jiným operativně zbudovaným evakuačním centrem jako například vojenský stan apod. Při této terapii je povinnost vždy pracovat pohotově. Neustále kumulující se stres všech účastníků je psem registrován a může jím také být ovlivněno jeho vnímání a reakce. Zásadní přístup a výchova majitele je schopná ovlivnit vlastnosti a schopnosti svého psa ať už kladným či záporným směrem. Značnou měrou je pes rovněž ovlivněn prostředím (Velemínský, 2007).

Průzkumem vědeckých pracovníků bylo odhaleno několik znepokojení týkajících se programu praktikujících plavání s delfíny. Tyto programy byly používány jako možná pomoc pro děti s autismem. Delfíni jsou považováni za velmi společenská zvířata a izolace od ostatních divokých delfínů může být pro ně velmi stresující, zvláště když je jejich svoboda uvězněna v bazénu bez neomezeného přístupu do jejich přirozeného prostředí. Delfíni, kteří byli krmeni lidmi, ztratili schopnost lovu a krmí se sami. Delfíni jsou vybaveni citlivým sluchem a v hlasitém prostředí u nich může být vyvolán stres. U delfínů chovaných v zajetí, zejména u těch, kteří byli vystaveni mnoha lidem, byly zjištěny zvětšené nadledviny. Je tedy naznačeno, že takové programy jsou pro delfíny potencionálním nebezpečím (Chandler, 2005). Také Brensing et al. (2005) studovali, jak jsou delfíni ovlivněni při plavání s různými skupinami lidí. Tento program s delfíny byl porovnáván ve Spojených státech a Izraeli, kde byli delfíni umístěni v oplocených ohradách na otevřeném moři. Do prvního programu byli zahrnuti děti a dospělí s mentálním a tělesným postižením, zatímco druhý program byl poskytován pouze dospělým osobám. Delfíni nebyli vycvičeni ani v jednom

z programů a neznali dotyk člověka, proto byly všechny interakce zahájeny delfíny. Pozorování byla provedena ve stejný čas každý den po dobu 30 minut. Celkem bylo zaznamenáno 83 interakcí. Byla použita speciální záznamová zařízení a trojrozměrný souřadnicový systém, kterým byl analyzován pohyb delfínů a frekvence dýchání. Výzkumníky bylo zjištěno, že delfíni, kterým bylo umožněno setkávat se pouze s dospělými osobami, byli více uvolnění a měli větší zájem o komunikaci než delfíni, kteří byli zapojeni do interakce s dětmi. Těmi byly proječovány známky stresu a jejich snahou bylo vyhnout se kontaktu s dětmi. Studie byla nakonec vyhodnocena tak, že chov a manipulace s delfíny je pro zvířata pravděpodobně více stresující faktor oproti typu nebo počtu lidí, kterým byli vystaveni. Protože při interakci delfínů pouze s dospělými osobami byl oplocený prostor, ve kterém delfíni žili, rozdělen na tři části tak, aby jim poskytl útočiště před lidmi, když si od nich chtěli odpočinout. Rovněž bylo delfínům dovoleno opustit oplocené území a plavat tak v otevřeném moři, kde jim může být poskytnut ještě větší prostor a volnost. Také byl u delfínů přítomen po celou dobu jejich cvičitel a zvířata se podle potřeby mohla kdykoliv od lidí vzdálit.

Jiná studie byla provedena formou polostrukturovaných rozhovorů s 10 dobrovolníky pracujícími se zvířaty z útulku v návštěvních AAA programech. Dobrovolníci byli v sestavě devíti žen a jednoho muže ve věkovém rozmezí 12 až 65 let. Ke každému dobrovolníkovi byla vybrána různá zvířata. Předpokládalo se pozitivní působení zvířat s lidmi mimo zázemí útulku. Při rozhovorech s dobrovolníky byla studie ovlivněna jejich schopnostmi a zkušenostmi se zvířaty a nakonec snáze interpretovat jejich subjektivní a zkreslené názory. Avšak výsledek studie byl směřován na zážitky zvířete v minulosti. U některých zvířat byl zpozorován zjevný požitek z narůstající socializace, stimulace a kontaktu s lidmi. Ale u dobrovolníka s nedostatkem kontaktu se zvířaty v minulosti byl někdy ovlivněn vztah mezi ním a zvířetem. Zvířaty byly někdy vykazovány známky strachu nebo znepokojení, protože cvičitel a klient byli pro ně cizí. Tak by mohlo být neúmyslně posíleno negativní chování u zvířat, jako např. strach v nových situacích, kterým by mohlo být ovlivněno osvojení zvířete (Hatch, 2007).

4. Závěr

Pro zajištění dobrých životních podmínek zvířat je zapotřebí znát jejich fyziologické potřeby. Každé zvíře nadané vědomím je ovlivňováno svými pocity. Jak organizace, tak každý člověk pracující se zvířaty by na nich měli poznat příznaky stresu, únavy, nudy, případně nechuti pracovat a zjistit příčinu, kterou byl takový pocit vyvolán. Zvířeti, kromě samozřejmě veterinární péče, by měly být také zajištěny kvalitní podmínky pro budoucí rozvoj dané profese, ať už se jedná o přípravu či výcvik. Každé zvíře je individualitou, proto by tak k němu mělo být i přistupováno. Za vhodnější zvířata využívaná v oblasti animoterapie se považují domestikované druhy od druhů nedomestikovaných. Zvíře by mělo být po fyzické i psychické stránce plně vyzrálé než je zařazeno do léčebných programů. Pozornosti by neměla ani ujít zvířecí reakce na dané terapie, na které by měl člověk zpětně reagovat a přizpůsobit či případně změnit přístup takovým směrem, aby to bylo co nejvíce ku prospěchu zvířeti. Musí se brát také zřetel na náladu zvířat, jelikož i ona mohou mít dobré i špatné dny. Zvíře má právo na projevení svých pocitů v dané situaci a nemělo by být k terapii nikdy donuceno. Také by mu měl být zajištěný dostatečný odpočinek pro obnovení jeho fyzických i psychických sil, které mohly být plně vyčerpány při práci v terapii. Zvířata jsou značně ovlivňována pacientovým chováním. Musí snášet stále se střídající klienty či měnící se prostředí, které u nich může být projeveno formou stresu.

Bohužel jsou lidské zájmy vyvyšovány nad zájmy zvířat. Objevuje se mnoho týraných zvířat ať už z úmyslného počínu lidí nebo jejich nezodpovědnosti. Je důležité vést děti už od raného dětství k zodpovědnosti a úctě ke zvířatům. Také intenzivní školení prováděné u široké veřejnosti by mohly zlepšit podmínky pro zacházení se zvířaty.

V současné době, jak v České republice, tak i v EU, chybí stále zákony, které by se přímo zaměřovaly na oblast terapie se zvířaty. Také stále není ucelená terminologie související s tímto zaměřením a pojmy jsou na internetu i v literatuře často zaměňované.

5. Seznam literatury

- Babiaková, M., Venglářová, M. 2006.** Psychiatrická ošetrovatelská péče. Grada Publishing. Praha. 352 s. ISBN: 8024711516.
- Bankhofer, H., Hewson, E., Huber, J. 2009.** 30 způsobů jak se zbavit stresu. Grada Publishing. Praha. 120 s. ISBN: 9788024724867.
- Bekoff, M., Meaney, C. A. 2013.** Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare. Routledge. New York. p. 446 . ISBN: 1579580823.
- Broom, D. M., Johnson, K. G. 1993.** Stress and Animal Welfare. Springer. Netherlands. p. 211. ISBN: 0412395800.
- Cichá, M., Goldmann, R., Kutnohorská, J. 2011.** Etika pro zdravotně sociální pracovníky. Grada Publishing. Praha. 192 s. ISBN: 9788024738437.
- Česko. 2004.** Vyhláška č. 137 ze dne 17. března 2004 o hygienických požadavcích na stravovací služby a o zásadách osobní a provozní hygieny při činnostech epidemiologicky závažných. In: Sbírka zákonů České republiky. 2004. částka 45. s. 1914. Dostupné také z <http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonStruct.jsp?page=0&idBiblio=57630&fulltext=&nr=137~2F2004&part=&name=&rpp=50#local-content>.
- Česko. 2004.** Vyhláška č. 5 ze dne 7. ledna 2009 o ochraně zvířat při veřejném vystoupení a při chovu. In: Sbírka zákonů České republiky. 2009. částka 2. s. 30. Dostupné také z http://eagri.cz/public/web/ws_content?contentKind=regulation§ion=1&id=67962&name=5/2009.
- Česko. 2013.** Vyhláška č. 21 ze dne 30. ledna 2013 o stanovení podmínek při chovu psů a koček. In: Sbírka zákonů České republiky. 2013. částka 10. s. 98. Dostupné také z http://eagri.cz/public/web/ws_content?contentKind=regulation§ion=1&id=79366&name=21/2013.
- Česko. 1992.** Zákon č. 246 ze dne 29. května 1992 na ochranu zvířat proti týrání. In: Sbírka zákonů České republiky. 1992. částka 50. s. 1284. Dostupné také z http://eagri.cz/public/web/ws_content?contentKind=regulation§ion=1&id=39964&name=246/1992.
- Česko. 1999.** Zákon č. 166 ze dne 30. července 1999 o veterinární péči a o změně souvisejících zákonů (veterinární zákon). In: Sbírka zákonů České republiky. 1999. částka 57. s. 3122. Dostupné také z http://eagri.cz/public/web/ws_content?contentKind=regulation§ion=1&id=47908&name=166/1999.

Česko. 2012. Zákon č. 359 ze dne 29. října 2012, kterým se mění zákon č. 246/1992 Sb., na ochranu zvířat proti týrání, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 634/2004 Sb., o správních poplatcích, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 166/1999 Sb., o veterinární péči a o změně některých souvisejících zákonů (veterinární zákon), ve znění pozdějších předpisů. In: Sbirka zákonů České republiky. 2012. částka 134. s. 4746. Dostupné také z http://eagri.cz/public/web/ws_content?contentKind=regulation§ion=1&id=78421&name=359/2012.

Česko. 2014. Zákon č. 89 ze dne 3. února 2012 občanský zákoník. In: Sbirka zákonů České republiky. 2014. částka 033. Dostupné také z http://www.esipa.cz/sbirka/sbsrv.dll/sb?DR=SB&CP=2012s089#C01_H04_D001.

Dimitrijević, I. 2009. Animal-Assisted Therapy – A New Trend in the Treatment of children and adults. *Psychiatria Danubina*, 21 (2): 236–241.

Dylevský, I. 2009. Funkční anatomie. Grada Publishing. Praha. 544 s. ISBN: 9788024732404.

Fejsáková, M., Kottferová, J., Mareková, J., Jakuba, T., Ondrašovičová, O., Ondrašovič, M. 2009. Ethical aspects related to involvement of animals in animal assisted therapy. *Folia Veterinaria*. 53 (1). 62 – 64.

Frydenborg, K. 2006. *Animal Therapist*. Chelsea House Publishers. USA. p. 82. ISBN: 0791087042.

Galajdová L., Galajdová Z. 2011. *Canisterapie: pes lékařem lidské duše*. Portál. Praha. 168 s. ISBN: 9788073678791.

Galajdová, L. 1999. *Pes lékařem lidské duše aneb Canisterapie*. Grada Publishing. Praha. 160 s. ISBN: 8071697893.

Haubenhof, D. K., Kirchengast, S. 2006. Physiological Arousal for Companion Dogs Working With Their Owners in Animal-Assisted Activities and Animal-Assisted Therapy. *Journal of Applied Animal Welfare Science*. 9 (2). 165-172.

Haubenhof, D., Möstl, E., Kirchengast, S. 2006. Cortisol Concentrations in Saliva of Humans and Their Dogs in Intensive Training Courses in Animal-Assisted Therapy. *Veterinary Medicine Austria = Wiener Tierärztliche Monatsschrift*. 92 (3). 66-73.

Hollý, K., Hornáček, K. 2005. *Hipoterapie: Léčba pomocí koně*. Montanex. Ostrava. 294 s., ISBN: 8072251902.

Chandler, C. K. 2005. *Animal Assisted Therapy in Counseling*. Taylor & Francis. New York. p. 256. ISBN: 0415952026.

- King, C., Watters, J., Mungre, S. 2011.** Effect of a Time-Out Session with Working Animal-Assisted Therapy Dogs. *Journal of Veterinary Behavior*. 6 (4). 232-238.
- Murray, J. 2009.** Therapy Animals. Going to Work: Animal Edition Series. ABDO Publishing Company. Minnesota. p. 32. ISBN: 9781604535655.
- Nerandžič, Z. 2006.** Animoterapie aneb Jak nás zvířata umí léčit. Albatros. Praha. 159 s. ISBN: 8000018098.
- Odendaal, J. 2007.** Zvířata a naše mentální zdraví – proč, co a jak. Brázda. Praha. 176 s. ISBN: 9788020903563.
- Parish – Plass, N. 2013.** Animal – Assisted Psychotherapy: Theory, Issues, and Practise. Purdue University Press. USA. p. 498 . ISBN: 9781557536518.
- Pichot, T. 2013.** Animal-Assisted Brief Therapy. A Solution - Focused Approach. 2nd ed. Routledge. p. 312. ISBN: 1136825037.
- Plamínek, J. 2013.** Sebepoznání, sebeřízení a stres: Praktický atlas sebezvládnání – 3., doplněné vydání. Grada Publishing. Praha. 192 s. ISBN: 9788024747514.
- Prašková, H. 2007.** Asertivitou proti stresu – 2. přepracované a doplněné vydání. Grada Publishing. Praha. 280 s. ISBN: 9788024716978.
- Putnová, A., Seknička, P. 2007.** Etické řízení ve firmě: nástroje a metody: etický a sociální audit. Grada Publishing. Praha. 166 s. ISBN: 9788024716213.
- Spedding, C. R. W. 2000.** Animal Welfare. Earthscan. UK. p. 188. ISBN: 1853836729
- Velemínský, M. 2007.** ZOOTERAPIE ve světle objektivních poznatků. Dona. České Budějovice. 335 s. ISBN: 9788073221096.
- Vyhnálek .n.d.** In: Velemínský, M. 2007. ZOOTERAPIE ve světle objektivních poznatků. Dona. České Budějovice. 335 s. ISBN: 9788073221096.
- Webster, J. 2009.** Životní pohoda zvířat: kulhání k Ráji. Práh. Praha. 291 s. ISBN: 9788072522644.
- Wilkes, J. K. 2009.** The Role of Companion Animals in Counseling and Psychology: Discovering Their Use in the Therapeutic Process. Charles C Thomas Publisher. Springfield. p. 168. ISBN: 9780398078638.
- Zamir, T. 2006.** The moral basis of animal assisted therapy. *Society and Animals*. 14 (2). 179–198.

Internetové zdroje

Brening, K., Linke, K., Busch, M., Matthes, I., Eke van der Woude, S. 2005. In: Cole, M. L. Literature Review and Manual: Animal-Assisted Therapy [online]. Alberta. University of Lethbridge. 16th September 2009 [cit. 20013-04-16]. Dostupné z <<https://www.uleth.ca/dspace/bitstream/handle/10133/758/cole?sequence=1>>.

Cole, M. L. Literature Review and Manual: Animal-Assisted Therapy [online]. Alberta. University of Lethbridge. 16th September 2009 [cit. 20013-04-16]. Dostupné z <<https://www.uleth.ca/dspace/bitstream/handle/10133/758/cole?sequence=1>>.

EU. 2012. Evropská komise. Sdělení komise evropskému parlamentu, radě a evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru ze dne 15.2.2012 o strategii Evropské unie v oblasti ochrany a dobrých životních podmínek zvířat pro období 2012–2015. Brusel. 13 s. Dostupné z <http://ec.europa.eu/food/animal/welfare/actionplan/docs/aw_strategy_19012012_cs.pdf>.

Hatch, A. 2007. In: Cole, M. L. Literature Review and Manual: Animal-Assisted Therapy [online]. Alberta. University of Lethbridge. 16th September 2009 [cit. 20013-04-16]. Dostupné z <<https://www.uleth.ca/dspace/bitstream/handle/10133/758/cole?sequence=1>>.

Hypšová, D. 2007. Normy Praxe Návštěvní služby s ušlechtilými kočkami [online]. Mladá Boleslav. Nezávislý chovatelský klub. 29. ledna 2007 [cit. 2014-02-07]. Dostupné z <<http://nchk.wgz.cz/rubriky/chovatelske-predpisy/normy-praxe-navstevni-sluzby-s>>.

Jackson, J. 2012. Animal – assisted therapy: the human – animal bond in relation to human health and wellness [online]. Winona State University. 12th April 2012 [cit. 2013-11-17]. Dostupné z <http://www.winona.edu/counseloreducation/Images/Justine_Jackson_Capstone.pdf>.

Marino, L., Bradshaw, G. 2008. Elephant Assisted Therapy: Issues and Concerns. The Born Free Foundation. Dostupné z <http://www.bornfree.org.uk/fileadmin/user_upload/files/reports/Elephant_Assisted_Therapy_-_Issues_and_Concerns.pdf>.

6. Seznam použitých zkratek a symbolů

AAA – Aktivity za pomoci zvířat

AACR – Krizová intervence za pomoci zvířat

AAE – Vzdělávání za pomoci zvířat

AAP – Psychoterapie za pomoci zvířat (Animal – Assisted Psychotherapy)

AAT – Asistovaná terapie pomocí zvířat

AOVZ – Asociace zastánců odpovědného vztahu k malým zvířatům

CTA – Canisterapeutická asociace

ČHS – Česká hiporehabilitační společnost

ČNR – Česká národní rada

DAT – Asistovaná terapie za pomoci delfinů

EAP – Psychoterapie prostřednictvím koní

EAT – léčení prostřednictvím koní

EEL – zážitkový výcvik s pomocí koně

EFP – podpůrná terapie s koňmi

ESAAT – Evropská zastřešující asociace pro výkon terapie za asistence zvířat (European Society for Animal Assisted Therapy)

FAWC – Farm Animal Welfare Council

IAHAIO – International Association of Human – Animal Interaction Organizations

ÚKOZ – Ústřední komise pro ochranu zvířat